

6. ÚJ KORSZAK HATÁRÁN A HUN INVÁZIÓ

„... lándzsavívő népnek ezrei kelnek
Át a Dunának tiszta vizén és dülva vonulnak
Pusztítván scythák országát ....
... a halál és harc jár majd a nyomukban.”¹²¹²

Valentinianus halálának évét, azaz 375-öt egyúttal egy új korszak nyitányának tekinthetjük. A hunok átlépték Európa határát. Ahogyan Váczy Péter fogalmazott: „A hunok nyugati előretörésének épp abban van világtörténeti jelentősége, hogy véget vetett az iráni nomádok hegemoniájának a steppén ... és hogy lehetővé tette a nyugati steppe fokozatos eltörökösítését.”¹²¹³

A hunok európai feltűnése után a Duna-könyöktől egészen a Fekete-tengerig tartó közel másfélezer kilométeres római határ szinte egy csapásra egyetlen összefüggő frontvonallá vált. Míg a szarmaták korábbi Kárpát-medencei históriáját elsősorban a szomszédos római provinciákkal való kapcsolatuk határozta meg, addig mostantól kezdve a sztyeppei események, a hunok előretörése, illetve az általuk nyugat felé elmozdított népek sodródása irányította. Így a továbbiakban ennek fényében tárgyaljuk a történéseket.

1. AZ ALFÖLDI SZARMATÁK VALENTINIANUS IDEJÉN

Az alföldi szarmaták történetére vonatkozó forrásaink megfogyatkoznak, és így olykor csak következtetni tudunk egy-egy félmondatból vagy utalásból. Ilyen pl., hogy „Ebben az időben [365-ben] szinte az egész Római Birodalomban fölharsantak a harci trombiták: a legvadabb népek egymás után kezdtek nyugtalanlankodni, és törtek be a hozzájuk legközelebb fekvő határterületekre. ... Pannoniát a sarmaták és a quadusok ... támadták szokatlan hevességgel.”¹²¹⁴

Az események között részletesebben egy, a Valentinianus-kori építkezésekkel kapcsolatban álló háborúról értesülünk. A feszültség növekedésével mindinkább lényegessé vált a határ további erősítése. Erre Valentinianus uralkodása idején nagy erőket vetettek be. Ahogy Ammianus Marcellinus írta: „Valentinianus ugyanis uralkodásának kezdetétől fogva dicséretes, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni.”¹²¹⁵ Renoválták, illetve tovább erősítették a korábbi katonai épületeket, különösen a Duna-vidéken. Jelen ismereteink szerint ekkor építették, illetve újították fel a korábban a diocletianusi időkre keltezett, a szarmata területet érintő bal parti római ellenerődöket (az ún. Nógrádverőce típus) (283–284. kép). A munkálatokra a dunai limesen a Frigeridus dux téglabélyegeg alapján zömében a 370-es évek elején került sor.¹²¹⁶ Ezek erősített kikötők voltak és talán egyben raktárak, melyeket stratégiaileg fontos átkelőknél húztak föl. A folyó két partján egymással szemben elhelyezett épületek biztosították az átkelést. Valeria határszakaszán

¹²¹² AMMIAN. XXXI.1.4.

¹²¹³ VÁCZY 1986. 63.

¹²¹⁴ AMMIAN. XXVI.4.5. (vö. ALFÖLDI 1942. 683.).

¹²¹⁵ AMMIAN. XXIX.6.2., CTH. 15.1.13.

¹²¹⁶ Ekkor vette át ugyanis Terentiusstól Frigeridus a comes et magister utriusque militiae címet. Frigeridushoz ld. ALFÖLDI 1924/26. 82–86., LŐRINCZ 1976. 104–105., MÓCSY–FITZ 1990. 85., LŐRINCZ 1999. 54., NAGY 1999. Az újabb kutatások alapján Frigeridus azonos azzal az Ammianusnál említett személlyel, akit az intrikák miatt leváltottak, és utódjának Marcellianusnak a visszaélései vezettek az újabb háborúhoz (az irodalmat vö. MRÁV 1999. 48. lj.). Ebben az esetben valamennyi, nevével fémjelzett épület a háború kitörése, azaz 374 előtt épült, a legvalószínűbb időpont 371–373.

317. kép • Erődparók a Középső-Duna völgyében a IV. században (BERNÁT 2006. alapján)

különösen sűrű láncolatot alkottak. Közéjük tartozott a bal parton Szob, Verőce, Dunakeszi (284. kép), Harta–Kali-major, Bátmonostor, Bács/Bač; a folyó szigetein, illetve a jobb parton Kisoroszi–Pásztorkert, Tahitótfalu–Balhavár, Szentendre–Dera patak, Horány, Szigetújfalu, Bölcske, Dunaszekcső (317. kép).¹²¹⁷

Az építkezésekkel kapcsolatban kitört harcokat a kvádok és a szarmaták határán végzett munkálatok robbantották ki. Római katonai építkezések – mint láttuk – a szarmata Barbaricumban is folytak, így Mráv Zsolt joggal tételezte föl, hogy adott esetben a „szokásosnál” nagyobb volumenű tervek születhettek.¹²¹⁸ A kvádok ugyanis tiltakoztak ellene, hogy a rómaiak sajátjuknak tekintették „a quádusok földjét az Ister folyón túl”: a barbárok tudta és beleegyezése nélkül indult meg az építkezés. Mócsy András szerint nem véletlenül a szarmata határon vetették meg az épület alapjait: a terv nem a kvádok, hanem a szarmaták elleni lépés lett volna, ami a hely kiválasztásában is megnyilvánulhatott, tudniillik olyan területet szemeltek ki, melynek

¹²¹⁷ VÍSY 2003. 125–129. – a vonatkozó irodalommal, BERNÁT 2006. 183–184. és 5. jegyzet – viszonylag részletes térképpel.

¹²¹⁸ MRÁV 1999. 80–81. Megjegyzendő, hogy nem egyedülálló esetről van szó. Valentinianus az alamannok földjén is próbálkozott katonai építkezésekkel. Ammianus szerint ez az akció ugyancsak balul ütött ki (AMMIAN. XXVIII.2.2.).

kvád vagy szarmata tulajdonlása nem volt egyértelmű.¹²¹⁹ A rómaiak – ahelyett, hogy a konfliktust orvosolták volna – megölték a kvádok panaszt tevő királyát, Gabiniust (lásd lejjebb!). Marcellianus dux meghívta a gyanútlan uralkodót lakomára és ott végzett vele.

Ezek az események 374 nyarán zajlottak le.¹²²⁰ Ahogyan Carl Patsch nyomán Alföldi András kiemelte, ez volt Pannonia történetében az utolsó eset, amikor római császár e provinciából barbár földre lépett.¹²²¹ A részletekről Ammianus Marcellinustól értesülünk:

„...a quadusok népe, amely sokáig nyugodtan viselkedett, váratlanul mozgolódni kezdett. Mostanában ugyan nem kellett félni tőle, de egykor harcias és hatalmas volt. ... S most ezeknek a barbároknak nyomós okuk volt a panaszra. Valentinianus ugyanis uralkodásának kezdetétől fogva dicséretes, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni. A quadusok földjét az Ister folyón túl már római tulajdonnak tekintette, és megerősített táborokat építtetett. Az ottani lakosok méltatlankodtak emiatt, de kezdetben csak óvatosan, követséggel és titkos tárgyalásokkal igyekeztek védekezni. Maximinus azonban, aki valósággal kereste a jogtalankodásra való alkalmat, és nem tudta fékezni vele született gőgjét, amit a praefectusi méltóság még csak fokozott, kárhóztatta Equitiusnak, Illyricum akkori hadparancsnokának tevékenységét, mivel szerinte annak makacssága és tunyasága miatt nem készült el még mindig az a létesítmény, amelyet a parancs értelmében szorgalmaznia kellett volna. Hozzáfűzte, mintha a közjó érdekét tartaná szem előtt, hogy ha az ő fiára, Marcellianusra ruháznák a hadvezéri hatalmat Valeriában, akkor az erődítmény minden késlekedés nélkül mihamar elkészülne. Célját hamarosan el is érte. Amikor a parancsnoki tisztséggel megbízott, apjához hasonlóan szerfölött dölyfös ifjú megérkezett a helyszínre, egy szóval sem iparkodott megbékíteni azokat, akiket egy teljesen alaptalan koholmány folytán akartak elűzni saját földjeikről, hanem azonnal hozzáfogott a nemrég megkezdett, de tiltakozás miatt félbehagyott munka folytatásához. Végül pedig Gabinius királyt, aki tisztelettel arra kérte őt, hogy ne változtassa meg a régi állapotot, színlelt nyájassággal másokkal együtt lakomára hívta, mintha beleegyeznie kérésébe, amikor azonban távozni akart, a gyanútlan királyt a vendégjog szentségének megsértésével alávaló módon meggyilkoltatta.”¹²²²

Ráadásul a császár sem rendezte az elmérgesedett helyzetet.

„Mindenki rettegve várta a császár [ti. Valentinianus] jövetelét, mert azt hitte, hogy a heves természetű, indulatos császár hamarosan meg fogja büntetni azokat a tisztviselőket, akiknek hűtlensége vagy távolléte miatt vált védtelenné Pannoniának ez a része. De mire odaért, annyira megenyhült, hogy még Gabinius király meggyilkolása ügyében sem indított vizsgálatot, s nem nyomoztatta ki tüzetesebben, hogy kinek a közömbösége vagy hanyagsága folytán kapott az állam ilyen sebeket.”¹²²³

Korábban Mócsy A. feltételezte, hogy Gabinius meggyilkolását a Hatvan–Gombospusztáról ismert burgus építésével kell összefüggésbe hoznunk (308. kép).¹²²⁴ Az utóbbi évek kutatása felvetette, hogy azt az erődítményt (*munimentum*), amelyről Ammianusnál szó van, a 2000-es évek elején Göd–Bócsaújtelepen feltárt, szokatlanul nagy méretű (400x290 m), félbemaradt erődépítkezéssel azonosíthatjuk (307. kép). A gödi maradványokat téglabélyegek segítségével Valentinianus korára keltezhetjük (305. kép). Megállapítható volt, hogy az építmény soha nem készült el. Mráv Zsolt a munkálatok megszakadását az Ammianus

¹²¹⁹ MÓCSY 1974. 293–294., MÓCSY 1975A. 126–127. Vö. még MRÁV 1999. 82–83. – elgondolása számunkra reálisnak tűnik, hisz Ammianus leírásából láthattuk, hogy a 357–358-as eseményeket lezáró békekötés során az egyik szarmata törzsfő(?), Usafer, a kvádok alárendeltje.

¹²²⁰ A 374-es dátum bizonyítékait ld. ALFÖLDI 1963. 94. 56. jegyzetben! Előzőleg 372-ben vagy 373-ban a szarmaták egy kisebb bánási betöréséről tudunk, melyet a rómaiak sikeresen visszavertek (ALFÖLDI 1942. 684. – R. Egger kutatásai alapján).

¹²²¹ PATSCH 1929. 6–7., ALFÖLDI 1942. 685.

¹²²² AMMIAN. XXIX.6.1–5.

¹²²³ AMMIAN. XXX.5.3.

¹²²⁴ MÓCSY 1972. 101.

Marcellinusnál olvasható eseményekkel hozta összefüggésbe.¹²²⁵ A gödi tábor ásatója és publikálója azt is felvetette, hogy a hatvan–gombospusztai római építkezések – amelyek az ott talált Frigeridus dux bélyeges téglák alapján ugyancsak a legio II adiutrixhez köthetők és hasonló korúak – szintén félbemaradtak.¹²²⁶

A betörésről Ammianuson kívül Zosimos számol be. Tőle tudjuk meg azt is, hogy Valentinianus ekkor a közép-dunai provinciák védelmét meggyengítette azzal, hogy Firmus ellencsászár ellenében pannoni-ai és felső-moesiai csapattesteket vetett be a harcba Észak-Afrikában. A haderő meggyengüléséről értesülő barbárok nagy reményekkel indulhattak portyára.¹²²⁷

„Az afrikaiak... Firmusnak adták a bíbort és császárrá kiáltották ki. Valentinianus... azonnal Afrikába irányított néhány legiót pannoniai és moesiai állomáshelyükről. Erre a szarmaták és kvádok, akik régóta gyűlölték ezeknek a tartományoknak a helytartóját, Celestius, kihasználta a lehetőséget, hogy a legiók Afrikába távoztak, és megszállták a pannoniaikat és moesiaikat. Celestius megsértette az esküjét és nemcsak hogy áru-
ló módon becsapta őket, de meg is gyilkolta a törzsfőjüket egy vacsorán. Ezért a barbárok bosszút álltak végigpusztítva a vidéket az Ister mentén, s magukkal vittek mindent, amit a városokban találtak. Így aztán Pannonia lakói ki voltak téve a barbárok kegyetlenségének, miközben a katonák rendkívül felületesen kezelték a városok védelmét, és maguk is legalább annyi bajt okoztak, mint a barbárok a folyónak ezen a partján. Moesia ugyanakkor sértetlenül átvészelte, mivel Theodosius, aki az itteni csapatok parancsnoka volt, bátran ellenállt a barbároknak és visszaverte támadásaikat...”¹²²⁸

Annyi bizonyos, hogy az események a rómaiak szemszögéből nem éppen szerencsés pillanatban következtek be. Pannoniát – mint a fentiekből is láthattuk – a korrupció, a hatalmaskodó hivatalnokok uralma jellemezte. A városok általános romlásnak indultak, a katonaság önkényeskedett.

De lássuk tovább az eseményeket a kortárs Ammianus szemével!

„Ennek a gyalázatos cselekedetnek a híre azonnal elterjedt mindenfelé, s felbőszítette a quadusokat és a szomszédos népeket. Királyuk halálát siratva összegyűltek, és rablócsapatokat küldtek ki. Ezek átkeltek a Dúnán, és megrohanták az ellenséges támadástól mit sem tartó, aratással elfoglalt népet. Nagy részét lekasabol-
ták, s az életben maradtakat nagy mennyiségű különféle háziállattal együtt hazahajtották.”¹²²⁹

A kvádok segítségül hívták szarmata szomszédait és óriási pusztítást vittek végbe Pannoniában. Felmerült a kérdés, hogy a két barbár szövetséges közös támadásáról kell-e beszélnünk, vagy összehangol-
tan, ámde külön-külön törtek be.¹²³⁰ Az események színhelyéről Ammianustól annyit tudunk meg, hogy érintette a Sirmium és Cibalae közt fekvő Prista nevű állami birtokot, amely 26 mérföldre, azaz kicsit kevesebb mint 40 km-re feküdt Sirmiumtól.¹²³¹ Ez azt jelenti, hogy már az első betörésben is alighanem részt vettek a szarmaták, hiszen a kvád szállásterülettől messze, legalább 350–400 km-re, a rómaiak által – ugyancsak Ammianus szavaiból ítélve – nyilvánvalóan biztonságosnak vélt vidéket is érintették az események. Legalábbis egyértelműen erre utal, hogy Constantius lánya, Gratianus jövendőbelije ott tartózkodott. Itt (a Prista nevű állami birtokon) esett kis híján a barbárok fogságába.

¹²²⁵ MRÁV 1999., MRÁV 2003A., MRÁV 2005. – további irodalommal. A szerző egy kerek egész képet fest az épület köré, tudni vélvén annak egész történeti hátterét. Probléma azonban, hogy elképzelését hipotézisek láncolatára építette föl. Ilyen pl. a Csörsz-árok keltezése, vonala és határ-szerepe, a szarmata segédc csapatok léte stb. Mindezekre a kérdésekre a megfelelő fejezetekben részletesen kitértünk. Ammianus egész leírásából az általános pusztulás és leromlás sugárzik. A városok félig-meddig romokban heverték. Sirmium, Carnuntum, Savaria falai ledőltek. Ezek után különösen nehéz elképzelni egy olyan védelmi szisztéma kiépítésének tervét, amilyenről Mráv Zsolt beszél. Így számunkra mindössze annyi fogadható el a nagyívű történeti vázlatból, hogy egy befejezetlen Valentinianus-kori épületről van szó, mely összefügg az Ammianusnál leírt eseményekkel.

¹²²⁶ MRÁV 2003A. 209.

¹²²⁷ VÁRADY 1961. 22.

¹²²⁸ ZOSIM. IV.16. – saját fordításunk angolból. Mint láthatjuk, az események fő vonala egyezik az Ammianus által elbeszéltekkel, de a személyek (Marcellianus az egyik, Celestius a másik esetben) különböznek.

¹²²⁹ AMMIAN. XXIX.6.6.

¹²³⁰ Lásd részletesen ALFÖLDI 1963. 93–94. 54. jegyzet!

¹²³¹ AMMIAN. XXIX.6.6.

A fentiekben felsorolt, eddig ismertté vált Valentinianus-kori ellenerődök/kikötők elhelyezkedése alapján megállapíthatjuk, hogy a Pannonia Secundával szomszédos partszakasz kevésbé volt megerősítve, mint a valeriai (317. kép), így aligha véletlen, hogy az első nagy betörés az előbbit érintette.¹²³²

„Ezután a rabláshoz és fosztogatáshoz kiválóan értő quadusok meg sarmaták szövetkeztek, és egyre messzebbre kalandoztak. Férfiakat, nőket egyaránt elhajtottak zsákmányul, s ujjongva nézték a fölperzselt majorok üszkös maradványait ... Probus, az akkor Sirmiumban időző praefectus praetorio ... kitisztította az omladékkal betemetett árkokat, helyreállította a hosszan tartó béke alatt meglehetősen elhanyagolt és ledőlalt falakat ... egy íjászcohorst vezényelt ide a legközelebbi állomásról, hogy ostrom esetén segítséget nyújtsanak neki.”¹²³³

Mindezek az intézkedések arról tanúskodnak, hogy a barbárok Sirmium ostromára készülődhettek. „A barbárok ekkor visszariadtak az erődítményekkel óvott város ostromától, mivel egyébként sem sokat értettek a hadviselésnek ehhez a módjához, és a magukkal hurcolt zsákmány is akadályozta őket.”¹²³⁴

318. kép • A 374 táján elrejtett kincsleletek

¹²³² ALFÖLDI 1942. 685., ALFÖLDI 1963. 96.

¹²³³ AMMIAN. XXIX.6.8–11.

¹²³⁴ AMMIAN. XXIX.6.12.

A betörő barbárok blokkolták a Sirmiumból Cibalae-ba vezető utat. Az Isztriai-félszigeten található Lupoglav mellett (Savia provinciától nyugatra) 374 nyarán elrejtett kisebb kincslelet jelzi benyomásuk mélységét. A barbárok innen észak felé fordultak, legalábbis erre utalnak a Szőkedencs (Kis-Balaton) és Jabing (Burgenland déli része) közelében előkerült éremkincsek, illetve a pécsi, pécsváradi, kassói, döbrönte és szőnyi leletegyüttes (318. kép).¹²³⁵ A szarmata pusztításnak eshetett áldozatul Tóth Endre szerint a ságvári erőd. Leégett a horreum, az erődben pedig a tetemek hónapokig temetetlenül heverték.¹²³⁶ Felmerült az az elképzelés, hogy a Seuso kincs földbe rejtése is kapcsolatba hozható a 374. évi betöréssel.¹²³⁷ Az északi limesút mentén hasonló korú éremkincsek (Bécs–Krottenbach, Öregcsém) ismertek.¹²³⁸ Ezek alapján feltételezték, hogy a kvádok a Vindobona–Brigetio limes-szakaszon (is) átlépték a határt.¹²³⁹ A heves támadások sem készítették eleinte összefogásra a rómaiakat, a barbárok pedig kihasználták a széthúzást.

...az ellenséges szándékkal előreohanókkal szemben két legiót – a pannoniai és a moesiait –, egy harc-edzett sereget mozgósítottak, amely szoros együttműködés esetén kétségkívül győzedelmeskedett volna. Ámde különváltan igyekeztek megtámadni a portyázókat, s megbénította őket a viszálykodás, mivel dicsőségben és tekintélyben versengtek egymással. Mikor ezt az agyafúrt sarmaták észrevették, nem várták meg a harcra szólító szokott jelt; először a moesia legióra támadtak, s míg katonáink a zűrzavarban csak lassan fogtak fegyvert, a sarmaták nagy részüket leöldösték. Ezután fokozott önbizalommal áttörték a pannoniai csatarendet, szétszórta a csapatnak a zömét, s kettős csapásokkal csaknem mindnyájukat levágták volna, ha néhányan gyors futással nem menekültek volna ki a halálos veszedelemből.

E szomorú megpróbáltatások közepette Moesia katonai parancsnoka, az ifjabb Theodosius ... újra meg újra elűzte és szétverte a föllázadt rabszolgáiktól való megkülönböztetésül „szabadoknak” nevezett sarmatákat, akik a másik oldalról támadtak határvidékeinkre. Egymás után következő ütközetekben fölmozsolta őket, és bátran ellenálló, ismételen összegyülekező csapataikat annyira megsemmisítette, hogy a madarak és a vadállatok nekik való eddelként jóllaktak a sok lemészárolt ellenség tetemével. A megmaradtakból eltűnt a harci kedv, mert attól féltek, hogy a nyilvánvalóan nagy tehetségű hadvezér a határokon áthatoló csapataikat már az első összecsapáskor szétveri, vagy megfutamítja, vagy pedig cselt vet nekik az erdők sűrűjében. Miután több ízben is hiábavaló kísérletet tettek a behatolásra, lemondtak a további harcról, elnézést és bocsánatot kértek a történetekért. A kellő időben elszenvedett vereség után nem is követtek el semmit a békekötésben biztosított feltételekkel szemben, már csak azért sem, mert megrémültek, amikor egy erős galliai csapatot vonult be Illyricum védelmére.”¹²⁴⁰

A hanyatló Birodalom csak nagy ügyel-bajjal tudott a barbárok fölé kerekedni. A fentiekben említetteknél némileg későbbre datálható újabb éremkincsek (Árpás, Vinkovci/Vinkovce) jelzik, hogy a nyugalom nem egykönnyen állt helyre.¹²⁴¹ Mire a császári csapatok 375-ben Galliából a hadszíntérre értek, a barbárok már hazavonultak zsákmányukkal. Ennek része lehetett az öcsödi¹²⁴² és talán a hajdúnánás-

¹²³⁵ ALFÖLDI 1963. 96., BÍRÓNÉ 1978.

¹²³⁶ TÓTH 2009. 67.

¹²³⁷ TÓTH 2002.

¹²³⁸ Talán e kincsleletek sorát szaporítja a nemrégiben a 813-as út építése közben Győrszentivánnál egy római villagazdasághoz tartozó épületben lelt 930 bronzérme, melyeket az első híradások szerint Valentinianus uralkodását követően rejtettek el (<http://nol.hu/kultura/kecskevel-a-tulvilagra-1558519>, 2015. augusztus 31.).

¹²³⁹ ALFÖLDI 1963. 92., 96., RADNÓTI 1942. 15. Figyelembe véve a források alapján kirajzolódó kaotikus helyzetet, kérdés, hogy az éremkincsek elrejtését valóban mindenkor barbár betöréssel kell-e összefüggésbe hoznunk, és nem lehetséges-e, hogy időközönként a római hadsereg visszaélései, a katonák túlkapásai miatt rejtették el őket.

¹²⁴⁰ AMMIAN. XXIX.6.12–16.

¹²⁴¹ ALFÖLDI 1963. 96. Az árpással kapcsolatban az is fölmerült, hogy 377-ben ásták el, ami ebben az esetben újabb barbár betörésre utalna (RADNÓTI 1942. 15.).

¹²⁴² ALFÖLDI 1963. 97., 103.

tedeji éremkincs.¹²⁴³ Akár zsákmányként került a Barbaricumba a nagy tömegű pénz, akár másként jutottak hozzá a szarmaták, elrejtése és földben maradása mindenképpen jelzi, hogy az Alföld is komolyabb harcok színtere lehetett. A rómaiak bosszúhadjárata alighanem nem csak a kvádok földjét érte el, hanem a szarmatákét is.¹²⁴⁴

Zosimos röviden foglalja össze a történeteket. Szerinte „Valentinianus meghallva az események hírért Celticából Illyricumba vonult, hogy ellenálljon a kvádoknak és szarmatáknak. Csapatainak parancsnokságával Merobaudest bízta meg, aki nagy katonai tapasztalattal rendelkező személy volt. Mivel a tél szokatlanul elhúzódott, a kvádok követeket küldtek hozzá szemtelen és illetlen üzenetekkel. Ezek annyira felhábortották a császárt, hogy dühében a vér fejéből a szájába tódult és megfojtotta. Így halt meg 12 esztendei uralkodás után, miután csaknem 9 hónapot töltött Illyricumban.”¹²⁴⁵

Ammianus Marcellinus részletesebben számol be a történetekről:

„A tavasz előrehaladtával Valentinianus elindult Treveriből, és gyors menetben haladt az ismert utakon. Amikor arra a vidékre ért, ahová igyekezett, elébe ment a sarmaták követsége, lábához borult, és békés szándékkal könyörögve kérte, jöjjön hozzájuk kegyesen és jóindulattal, mert meg fog róla győződni, hogy népük semmilyen gonosztettet nem követett el, és ilyesmiről tudomása sem volt. Mivel ezt többször elismélték, a császár alapos mérlegelés után azt válaszolta, hogy mindezeket a helyszínen, ahol állítólag történtek, kell majd hiteles bizonyítékok alapján megvizsgálni és megbosszulni. Ezután bevonult Carnuntum illyricumi városba, amely most lakatlan és elhanyagolt állapotban van, de egy hadvezér számára igen kedvező helyen fekszik, mert innen, a határhoz legközelebb eső őrállomásról vissza lehet verni a barbárok támadásait, ha a véletlen vagy a megfontolás okot ad rá.

... a császár három teljes hónapon át Carnuntumban időzött, közben fegyvereket és élelmiszereket gyűjtött be, hogy kedvező alkalommal behatoljon a quadusok földjére, mert ők okozták azt a borzalmas vérengzést. ... Valentinianus tehát előreküldte Merobaudest a vezetésére bízott gyalogoscsoporttal, hogy pusztítsák és perzseljék föl a barbárok telepeit. Társul rendelte melléje Sebastianust, ő maga pedig gyorsan Aquincum felé indította el táborát. Itt a váratlan eshetőségekre fölkészülve hajókat gyűjtött össze, nagy sietve hidat veretett, de aztán mégis egy másik helyen kelt át és tört be a quadusok országába. Azok a sziklás hegyekről figyelték jövetelét, ahová nagyobb részük a jövőbeli események miatt nyugtalanok és aggódva hozzátartozóival együtt elköltözött. Szinte megbénultak a rémülettől, amikor a saját földjükön, minden várakozás ellenére megpillantották a császári hadi jelvényeket. Valentinianus, amennyire a körülmények engedték, gyorsított menetben haladt előre, s mindazokat, akik a váratlan behatolás idején ide-oda kóboroltak, életkorra való tekintet nélkül leölette, hajlékaikat fölgyújtatta, majd veszteség nélkül visszavonult egész hadával. Egy ideig még Aquincumban időzött, de mivel az ősz már végéhez közeledett, alkalmas téli szállás után nézett ...

Ezután megérkeztek a quadusok követei; alázatosan békét kértek és bocsánatot a múltban elkövetett tettekért. Hogy ezt akadály nélkül megkaphassák, újoncokat és a Római Birodalom részére hasznos dolgokat ígértek. A császár úgy határozott, hogy fogadja a követeket, megadja a kért fegyverszünetet, s azután elbocsátja őket, mert sem az élelmiszerhiány, sem a kedvezőtlen évszak nem engedte meg a quadusok további háborgatását.

¹²⁴³ Az öcsödihez hasonló összetételű és záródású hajdúnánás–tedeji kincslet értékelése során Soproni Sándor mindkét együttes esetében kétségbe vonta, hogy zsákmányként került volna a szarmatákhoz. Az azonban nem teljesen világos, hogy a Barbaricumba kerülését minek tulajdonítja (SOPRONI 1966/67. 116.).

¹²⁴⁴ A barbaricumi kincsletek, valamint Ammianus fentiekben idézett leírása – amely szerint a két védekező legiót épp a szarmaták és nem a kvádok verték szét Moesiában, illetve Pannoniában – alapján aligha érthetünk egyet Bernát Péter megállapításával, hogy Valentinianus a szarmaták szerepével nem foglalkozott (BERNÁT 2006. 191.). Sokkal inkább arra gondolunk, hogy a két népet – ahogyan ezt már megszoktuk a rómaiaktól – meg akarták osztani és előbb a kvád fronton igyekeztek kialakítani a status quót. Minthogy a háború teljes lezárása homályban marad a forrásokban, a szarmatákra a kvádok után kerülhetett sor.

¹²⁴⁵ ZOSIM. IV.16. – saját fordításunk angolból. SOZOMENOS VI.36. ugyanennek az eseménynek a feljegyzésénél szarmata követésről tudósít.

Tehát Equitius javaslatára bebocsátották a követeket a tanácsterembe. Amint ott álltak görnyedt háttal, a félelemtől megbénítva és elkábulva, arra a főlészóltásra, hogy adják elő jövetelük célját, a szokásos mentegetőzésekkel álltak elő, amiket esküvel is megerősítettek. Elmondták, hogy nem követtek el semmi bűnt a mieink ellen törzsfőik közös elhatározásából, hanem a jogtalan cselekedeteket egyes távoli és a folyó közelében tartózkodó rablók hajtották végre. Hozzáfűzték még és megállapították – mintha ez elég lett volna az események igazolására –, hogy a várépítésnek jogtalanul és alkalmatlan időben történt megkezdése feltűzelte az egyszerű emberek szívét. Erre a császár éktelen haragra gerjedt, és mindjárt indulatos szavakkal kezdte válaszát. Szemrehányó hangon szidalmazta az egész népet, hogy hálátlanul megfélemedezik a jótéteményekről. Lassanként lecsillapodott, és szelídebb hangon folytatta beszédét, ám ekkor, mintha villám csapott volna belé, elállt a lélegzete és a szava, s úgy látszott, mintha valamilyen tüzes fény járta volna át az arcát. Egyszerre elhagyta az ereje, halálós verejték öntötte el ... hosszú haláltusa után kilehelte lelkét.”¹²⁴⁶

Valentinianus halála 375. november 17-én következett be. Hogy végül is mindezek után hogyan sikerült rendet teremteni és helyreállítani a békét, nem tudjuk pontosan.¹²⁴⁷ De talán nem véletlen, hogy a Barbaricumban, ha nem is túl nagy számban, de jelen vannak I. Valentinianus és Valens aranyveretei.¹²⁴⁸ Valentinianus időszakából tudunk szarmata colonusok áttelepítéséről a Mosel völgyébe, és ez esetben a pacifikálás másik elterjedt eszközét, a deductiót is bevetették a rómaiak.¹²⁴⁹

Az újabb kutatások fényében a háború lezárása után Pannonia területén komoly erődítési munkálatok kezdődtek. A katonai ellátást (kenyérsütés, húsfeldolgozás, kovácsolás) biztosító erődök (Alsóhetény, Ságvár, Fenékpusztá) falát alaposan megvastagították, 14–15 m átmérőjű kerek oldaltornyokkal látták el. Tóth Endre becslése szerint csupán a tornyok felépítéséhez 128,5 ezer m³ (több, mint 3000 vasúti vagonnyi) követ kellett kibányászni és az építkezésekhez szállítani. A 374–375-ös események után a római hadvezetés ezek szerint megértette, hogy a barbár betörések mind veszélyesebbé válnak.¹²⁵⁰

2. HÁBORÚK A IV. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN

Az iráni és török népek kapcsolatainak kezdete az előbbiektől Altáj-vidéki megjelenéséig vezethető vissza. E kapcsolatok – a viszonylag kevés forrásadat ellenére – jól nyomon követhetők a szytjepei nomád törzsek mitológiai hagyományában megfigyelhető azonosságokban.¹²⁵¹ Ennek a viszonyoknak szerves része az alánok és a hunok igen korai (valószínűleg Kr. születése táján, de legkésőbb az I. században) találkozási Belső- és Közép-Ázsia vidékén.¹²⁵² Ettől kezdve történetük nehezen választható szét, annál is inkább, mivel az alánok hatalma kiterjedt az Al-Dunától egészen Belső-Ázsiáig. Különösen közeli a kapcsolat a hunok európai feltűnésétől kezdődően, akik alighanem közösen léptek föl az alánokkal, és jó ideig utóbbiak lehetnek a meghatározó elem – a szytjepe valódi urai. E fellépések egyik utolsó mozzanatáknak említhetünk egy 330-as évekre keltezhető hadjáratot, melynek vezetője Sanēsan maszkút (=alán?) király volt. Seregében ott

¹²⁴⁶ AMMIAN. XXX.5.1–2., 11., 13–14.; 6.1–3., 6.

¹²⁴⁷ ALFÖLDI 1942. 684–685.

¹²⁴⁸ PROHÁSZKA 2008. 17. Bár számuk nem túl nagy, de az aranykincsek – mint a szügyi és az ormódi (Bresztiv) – alapján valószínűsíthetjük, hogy a rómaiak legalábbis igyekeztek a Kárpát-medence barbárjainak lecsillapításában alkalmazni szokásos eszközeik egyikét: azaz pénzt fizettek a békéért.

¹²⁴⁹ AUSON. MOSELLA 9. – Kiss Magdolna az adatot Valentinianus korára keltezi (Kiss 2008. 20. 40. jegyzet).

¹²⁵⁰ TÓTH 2009. főleg 71., 77.

¹²⁵¹ Gondolunk itt pl. az ún. „Attila kard” vagy csodaszarvas motívumra.

¹²⁵² Ez a megállapításunk persze számtalan bizonytalansági tényezővel terhes. Gondolunk itt az alán etnogenezis színhelyének kérdésére (erre a II.6.1–2. fejezetben kitértünk) vagy éppenséggel a hunokéra, beleértve a hiung-nu – hun azonosság problematikáját.

voltak az alánok mellett a hunok. Együtt rohanták le Armeniát, ahol végül az örmények tönkrevették a betörő barbárokat.¹²⁵³

Ez az esemény azért fontos, mert valójában nem tudjuk, hogy mikor történt az az éles váltás, melynek során a hunok legyőzték az alánokat és fölübük kerekedtek. E szerint a 330-as évek után következett be. 375-ben már biztosan ez volt a helyzet: a hunok hatalma alatt állt keleten az Urál folyó, délen a Kaukázus, nyugaton a Don, északon pedig az Urál-hegység által határolt terület. Az új hatalmi szituáció kialakulása azonban nem jelenti azt, hogy az alánok eltűntek volna a történelem színpadáról, még mintegy három évtizeden át ott találjuk őket a hunok valamennyi hadjáratában, mégpedig a legfőbb szövetségesként. Nélkülük a hunok aligha győzhették volna le Hermanarich gót birodalmát.¹²⁵⁴ A sztyeppei átrendeződések ugyanakkor alapvetően megváltoztatták a viszonyokat a Római Birodalom, valamint a hunok és az Imperium között élők szempontjából. A hunok – és velük nyilván alán szövetségeseik – átlépték a Dont, azaz Európa határát.¹²⁵⁵

Az erre az időszakra vonatkozó legfőbb forrásunk Ammianus Marcellinus és Iordanes. Az előbbi nagyrészt jóval korábbi földrajzi leírásokra (Hérodotos, Ptolemaios, Pomponius Mela) támaszkodó adatai megbízhatatlanok és sok vitára adtak alkalmat. Ugyanakkor Iordanes gótokkal szembeni – és így egyúttal alán ellenes – elfogultsága sem kétséges.¹²⁵⁶ Az ellentmondásos adatokból a 376 előtti időszakra nézve annyi bizonyos, hogy „a hunok tehát betörték azoknak az alanusoknak a területére, akik szomszédai a greuthungusoknak [osztrogótoknak], s akiket tanaitáknak szoktak nevezni. Közülük sokat megöltek és kiraboltak, a többi szövetségi szerződéssel a maguk oldalára állították, és a szövetségben bízva váratlan támadással bátran behatoltak Ermenrichusnak, a harcias és különféle hőstettei révén a szomszédos népektől rettegett királynak messze elnyúló, termékeny országába. Ezt megrendítette a váratlan támadás ereje, mégis megpróbált sokáig szilárdan és elszántan helytállni, de mert a szállongó hírek még szörnyűbbnek tüntették föl a fenyegető nagy veszélyeket, ezért félelmében öngyilkosságot követett el.”¹²⁵⁷

Az ammianusi hagyomány szerint Ermanarik/Hermanarich utódja, Vithimir „rövid ideig ellenállt az alanusoknak, a zsoldjába fogadott más törzsbeli hunokban bízva, de többször vereséget szenvedett, s végül egyik csatában, ahol szintén alulmaradt a fegyveres túlerővel szemben, életét vesztette.”¹²⁵⁸

Az alánok szerepét a gótok legyőzésében megerősíti a milánói Ambrus püspök Lukács evangéliumához adott magyarázatában, amely szerint „A hunok megtámadták az alánokat, az alánok a gótokat, a gótok a tajfalokat és a szarmatákat; a gótok elmenekültek az országukból, földönfutókká tettek minket Illyricumban, és ez még nem minden.”¹²⁵⁹ Otto Maenchen-Helfen az eseményekkel kapcsolatban azt latolgatja, hogy Ermanarik/Hermanarich legyőzésében vajon a hunok szövetségeseiként fellépő alánokra kell-e gondolnunk. Véleménye szerint ez a lehetőség fennáll még akkor is, ha figyelembe vesszük Iordanes alábbi leírását, amely alapján a gótoknak alávetett alán csoportot is számításba kell vennünk:¹²⁶⁰ „Amikor a geták megláták ezt a harcias, sok népet leigázó nemzetet, megrémültek, és megtanácskozták királyukkal, hogy miképpen térhetnének ki az ilyen ellenség útjából. Mert Hermanaricust, a gótok királyát, aki, ahogy már említettük, sok népet legyőzött, miközben a hunok bejövetelén tépelődött, az alkalommal élve rászedte a Rosomonusok

¹²⁵³ FAUS. BYZ. 3.7. (ALEMANY 2003. 380–381.). Vö. http://www.archive.org/stream/conversionofarme00tisd/conversionofarme00tisd_djvu.txt, 2017. XI. 11., illetve Szász 1994. 100–101. (más kronológiával). Az örmény forrásban szereplő Sanésan kiejtése Szaneszan. Az eseményről lásd még a II.6.3. fejezetünkben!

¹²⁵⁴ MAENCHEN-HELFFEN 1973. 22., Szász 1994. 100–101. Részletesebben ld. a következő fejezetben!

¹²⁵⁵ Erre az eseményre 373-ban vagy még inkább 374-ben került sor, de a legelfogadottabb nézet szerint 375-ben (Szász 1994. 110., MAENCHEN-HELFFEN 1973. 20.).

¹²⁵⁶ MAENCHEN-HELFFEN 1973. 18–25.

¹²⁵⁷ AMMIAN. XXXI.3.1–2.

¹²⁵⁸ AMMIAN. XXXI.3.3.

¹²⁵⁹ Ambrosius X.10. – MAENCHEN-HELFFEN 1973. 33. alapján saját fordításunk angolból.

¹²⁶⁰ MAENCHEN-HELFFEN 1973. 21–22.

hűtlen népe, aki másokkal együtt behódolt neki. Az említett nemzetből ugyanis egy Sunilda nevű asszonyt férjének gyanús körülmények között bekövetkezett halála miatt a haragtól felbőszült uralkodó vad lovakhoz kötött, hogy azok ellentétes irányba vágatva széttépjék őt. Az asszony fivérei, Sarus és Ammius, hogy nővérük halálát megbosszulják, fegyverrel sebet ejtettek Hermanaricus oldalán, akinek az e sérülés által kiváltott testi gyengeség és betegeskedés megrövidítette életét. Amint Balamber, a hunok királya értesült Hermanaricus állapotáról, harci készültséggel indult az osztrogótok területére, akiknek a szövetségéből a vizigótok közös megegyezéssel ekkora már kiváltak. Közben Hermanaricus, nem viselve tovább a seb okozta fájdalmat, sem a hunok támadásait, igen idősen, száztíz éves korában megszabadult életétől. Halála alkalmat adott a hunoknak, hogy fölébe kerekedjenek ezeknek a gótoknak, akik, mint említettük, a keleti területen élnek, és akiket osztrogótoknak neveznek.¹²⁶¹ A forráshelyben szereplő rosomonokkal kapcsolatban felmerült, hogy a roxolánokkal azonosíthatjuk őket. Ezt az elképzelést azonban a kutatók többsége elveti. Ugyanakkor a Sarus név esetében valószínűsíthető a Sarosius vagy Saroes névvel való azonosság. Márpedig 500 táján a kaukázusi alánok királya ezt a nevet viselte, amely nyilvánvalóan a szarmata név derivátuma.¹²⁶²

Visszatérve a történet fő vonalához, a hunok különösebb nehézség nélkül legyőzték Hermanarich seeregét és továbbnyomultak a Duna felé. A vereség és az azt követő politikai intrikák következményeként a keleti gótok egy része nyugati gót rokonaihoz menekült Alatheus és Saphrac vezetésével, míg másik részük a Pontus-vidéken maradva, királya, Hunimund irányítása alatt behódolt a hunoknak.¹²⁶³

A hunok továbbnyomulása 376-ban elérte a nyugati gótokat, akiknek egy része – Fritigern vezetésével – a Római Birodalomba kérte felvételét a vele tartó, nemrég hozzájuk menekült Alatheus és Saphrac-féle keleti gót csoporttal együtt, míg a rómaiakkal mindig ellenséges viszonyban álló Athanarik előbb a Szeret vonalánál próbálta megállítani a hunokat, majd visszavonulásra kényszerült az alföldi szarmaták szomszédságába.¹²⁶⁴ Az egyes – mind keleti, mind nyugati – gót csoportok összetevői között rendszeresen ott találjuk kisebb-nagyobb létszámban az alánokat.¹²⁶⁵

A Keletrómai Birodalom uralkodója, Valens befogadta a menekülő, felvételét kérő keleti és nyugati gótokból, alánokból, hunokból álló barbár csoportot. Az áttelepítést irányító hivatalnokok visszaélései miatt azonban a kiehézett, új hazát kereső horda összecsapott a rómaiakkal és 377 végéig keresztülgázolt az Imperium területén a Dunától egészen Konstantinápolyig. Valens a perzsa frontról visszafordulva indult ellenük. Nyugati társcsászárát, Gratianust nem várta be, aminek súlyos következménye lett. 378. augusztus 9-én Hadrianopolis (Drinápoly/Edirne) mellett odaveszett a római sereg kétharmada, és elesett maga Valens is.¹²⁶⁶

Számunkra ez esetben különösen lényeges a nyugatrómai császár, Gratianus viselkedése. Ő, amikor 378 nyarán Valens megsegítésére a Dunán lefelé hajózott Bononiáig (Banoštor), illetve Sirmiumig (Sremska Mitrovica), majd Castra Martisig (Kula), akkor egyáltalán nem tartott a kvádok vagy a szarmaták közép-Duna-vidéki támadásától. Ammianus adata alapján Castra Martisnál az alánok megtámadták a császárt és kíséreit. Ez a támadás nem lehetett túlságosan komoly, hiszen csupán néhányan veszték oda a császár kíséretéből.¹²⁶⁷ Ez az intermezzo a császárt aligha késztette volna visszafordulásra Sirmiumba. Időközben – valamikor 378 június-júliusa táján – váratlanul megváltozhatott a helyzet. Gratianus alighanem azért fordult vissza Castra Martistól, mert időközben támadás érte Valeriát. Ebben az évben legalábbis tudunk

¹²⁶¹ IORD. XXIV.129–130.

¹²⁶² MAENCHEN-HELFEN 1973. 21–22. A legenda Sarusának szarmata/alán származását ez alapján magunk is valószínűnek tartjuk annak ellenére, hogy a 400 körül élt gót fejedelemmel való névrokonság miatt ezt többen kétségbe vonták (WOLFRAM 2001. 45.).

¹²⁶³ VÁCZY 1986. 66–68. Alatheus és Saphrac népének pannoniai betelepítésére vonatkozóan ld. Kovács 2015. 81–82.

¹²⁶⁴ VÁCZY 1986. 68.

¹²⁶⁵ ALEMANY 2003. 78–79.

¹²⁶⁶ VÁCZY 1986. 70–71.

¹²⁶⁷ AMMIAN. XXXI.11.6.

egy szarmata betörésről.¹²⁶⁸ Kérdés, hogy a Sirmiumba igyekvő nyugatrómai császár értesült-e már ekkor Valens haláláról, amely az augusztus 9-i hadrianopolisi katasztrófa egyik legsúlyosabb következménye volt. A IV–V. század fordulóján a köztudatban toposszá vált Pannonia, sőt egész Illyricum elvesztése, amelyet nagy valószínűséggel a fent leírt szarmata betörésekkel hozhatunk összefüggésbe.¹²⁶⁹

379. november 17-én, egy évvel Valens halála után egy gótokon, alánokon és hunokon aratott győzelmet jelentettek Konstantinápolyban.¹²⁷⁰ Ugyanakkor Kovács Péter értékelése szerint korántsem biztos, hogy ez a győzelem Pannonia területére lokalizálható, valamint hogy egy gót–alán–hun szövetség volt az ellenség – lehetséges, hogy ezek a népek külön-külön támadtak.¹²⁷¹ Mócsy András véleménye szerint ebben az időszakban a hun nyomás közvetlenül még csak a Duna alsó szakaszára nehezedett. A 380-as évekre a gót tömegek elvándorlása nyomán a szarmaták helyzete valamelyest konszolidálódott a középső Duna völgyében.¹²⁷² Ennek ellenére újabb szarmata betörésről értesülünk 383–384-ből. A 380-as években már a különböző barbár népekhez – köztük a szarmatákhoz – csatlakozó hunok betöréséről beszél Ausonius. Eszerint – „*a hunok kóbórló bandái szövetségre léptek a szarmatákkal*”, „*a geták alán barátaikkal támadták a Dunát*”.¹²⁷³

Kérdés, hogy egy ilyenfajta közös betörés már a hun uralmat jelenti-e az Alföldön, vagy csupán az ide-oda csapódó egyes barbár csoportok – ez esetben épp a hunok és szarmaták – között spontán alakult szövetségre utal.

3. AZ ALFÖLD HUN URALOM ALATT

Míg Pannonia hun megszállásának kérdése a kutatás homlokterében álló folyamatos, éles viták tárgyát képező kérdés, sajátos módon az Alföld – és ezen belül a szarmata terület – hun uralom alá kerülésének ideje csak mintegy lábjegyzetekben megemlített, mellőzött probléma. A kutatás máig megnyugtatóan nem tisztázott kérdései közé tartozik, hogy a hunok mikor terjesztették ki uralmukat az Alföldre. Nem feladatunk Pannonia feladásának kérdését ehelyütt részletesen elemezni. A hagyományos elképzelések szerint Valeria provinciát 406-ban (Alföldi A. alapján) vagy 409-ben (Nagy T. alapján) szerződés keretében a rómaiak átadták a hunoknak. Ezt követően Pannonia Prima átadására 431-ben (O. Seeck véleménye) vagy 433-ban (Alföldi A. nézete) került sor. A kérdést Tóth Endre vizsgálta az újabb ásatások tükrében. Figyelembe vette, hogy a Kelet-Dunántúlon a helynevek nem kontinuusak, az alsóhetényi mauzóleumból az elvándorló lakosság halottainak egy részét magával vitte, a pécsi hétkarjú temetőkapornát ugyan felépítették, de nem temettek bele. Mindezek a jelenségek összhangba hozhatók a Notitia Dignitatum adatainak értelmezésével, azzal ti., hogy abból törölték a Valeria provincia polgári helytartóságára vonatkozó adatokat, ugyanakkor egy új – Valeria Media nevű – provinciát szándékoztak kialakítani. Mindezek az információk arra utalnak, hogy a tartományt hirtelen, ám módszeresen ürítették ki a rómaiak, és egy megállapodás keretében átadták a hunoknak a 430-as évek vége felé. Tóth Endrének ezt az elképzelését a solidusok – és ezen belül elsősorban Ioannes (423–425) ellencsászár ravennai vereteinek, melyeket az Aëtius kérésére őt támogató hunokhoz kötött – dunántúli megjelenése ugyancsak alátámasztja. Tóth véleménye szerint a Dunántúlon kimutatható

¹²⁶⁸ NAGY 1971. 310–311., 315., KOVÁCS 2004. 133. Felvetődik a lehetősége annak, hogy esetleg Athanarik nyugati elmozdulása, mely feltehetőleg elérte az alföldi szarmatákat, váltotta ki váratlanul az eseményeket.

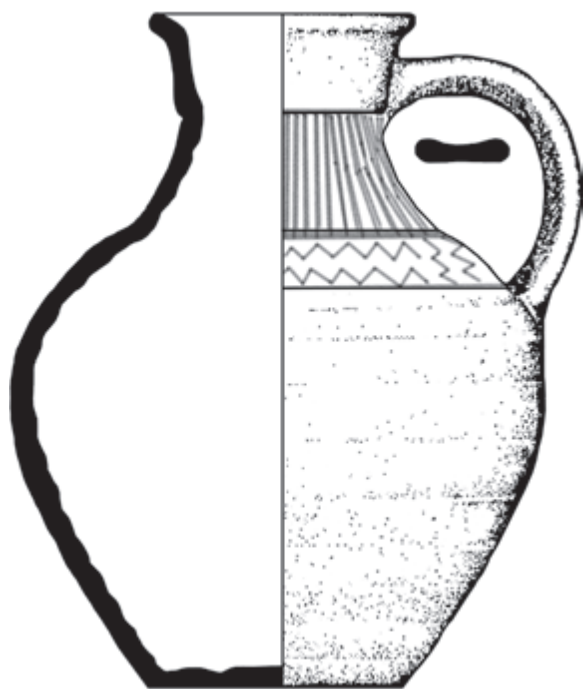
¹²⁶⁹ Részletesen ld. KOVÁCS 2004. 140.

¹²⁷⁰ MGH AA. I.243., MGH AA. II.14.60., OROSIUS ADV.PAG. VII.34.5., MÓCSY 1975A. 179.

¹²⁷¹ KOVÁCS 2004. 136. A kérdést részletesen kifejtve ld. KOVÁCS 2016.

¹²⁷² MÓCSY 1975A. 181., KOVÁCS 2004. 137.

¹²⁷³ AUSON. PRECAT. COS. I.34., AUSON. EPIG. 1.8. A 370–380-as évek eseményeiről, a rájuk vonatkozó forrásokról és azok értékeléséről ld. KOVÁCS 2004. 133–134.

319. kép • A besimított kerámia késői csoportjának megjelenését Pannonia területén szarmata jelenlétként értékeli a kutatás: Ságvár III. temető besimított díszű korsója (TÓTH 2005A. Abb. 11. alapján)

besimított kerámia késői csoportja (319–320. kép) alapján a terület megszállásában az alföldi szarmata lakosság mindenképpen részt vett.¹²⁷⁴

Az Alföld hun megszállására nyilvánvalóan a provinciák átadása előtt sor kellett hogy kerüljön. Otto Maenchen-Helfen véleménye szerint már Uldin idején megtörténhetett a hun előnyomulás az Alföldön, hisz a 370-es évek végén már nem volt olyan komolyabb erő, mely azt megállíthatta volna. Ha figyelembe vesszük a hunok intenzív al-dunai tevékenységét, azt a tényt, hogy a gótok elhagyták Erdélyt, valamint, hogy a hunok legfőbb szövetségesei már több mint három évtizede az alföldi szarmatákkal rokon alánok voltak, akkor egyet kell értenünk Maenchen-Helfennel, hogy a 380-as évekre az Alföld már a hunok és alán szövetségeseik fennhatósága alatt állt.¹²⁷⁵ Erre az időpontra utal az utolsó regisztrált szarmata pannoniai betörés (383–384). Az egyre csökkenő számú forrás ellenére jól érzékelhető, hogy a IV. század középső harmadában a limesre nehezedő szarmata nyomás hirtelen megszűnik, aminek hátterében az új hatalmi struktúra kialakulását kell sejtenuünk az Alföldön. Ez további érvet jelent a Maenchen-Helfennél említettek mellett.

A 378. évet jelölte meg e tekintetben Ju.A. Kulakovszkij is, aki szerint erre az időpontra elsősorban Ausonius egy helye utal.¹²⁷⁶

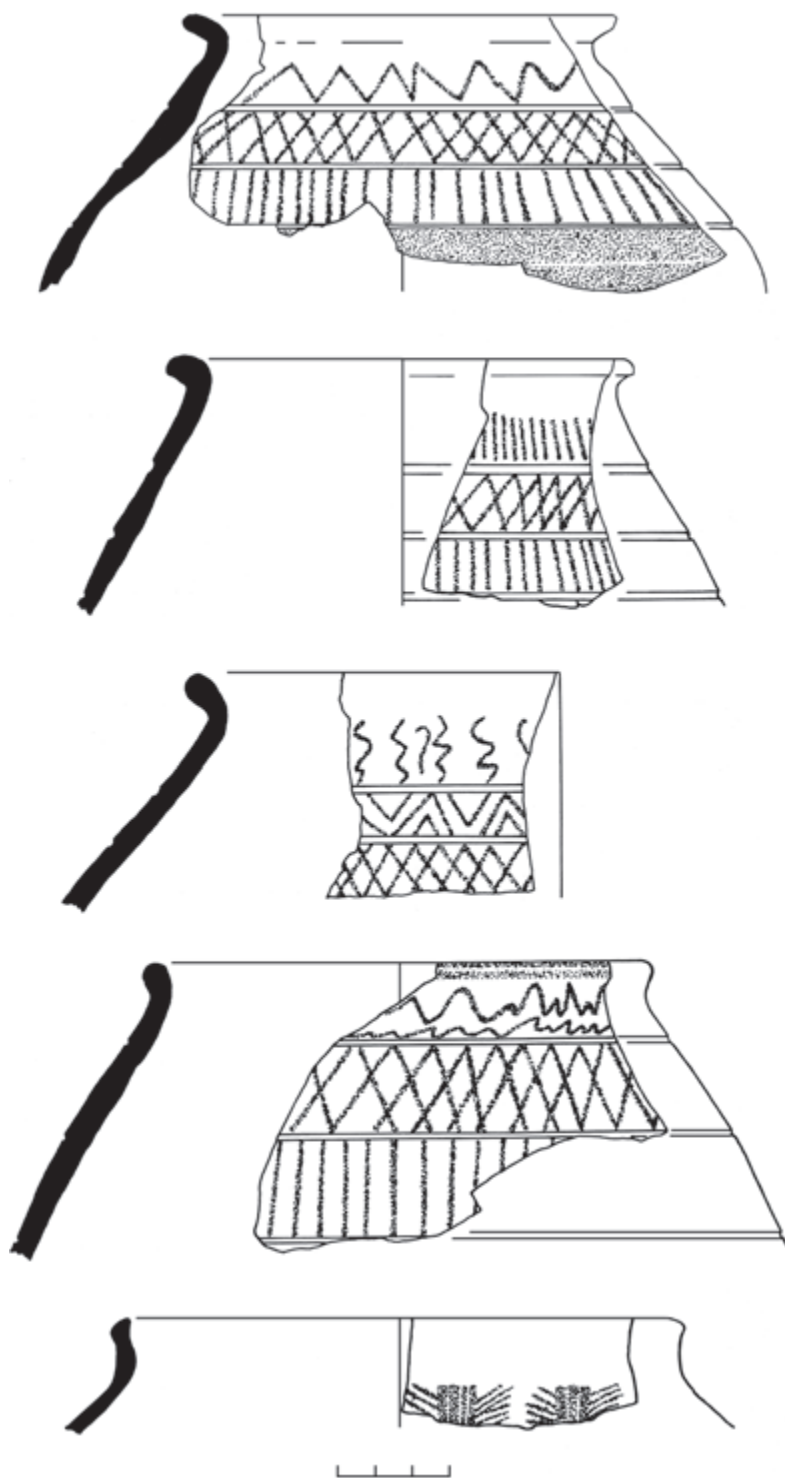
A korábbi alföldi szarmata lakosság gyors beilleszkedését megkönnyíthette nyelvrokonságuk az alánokkal. Az új hatalom militáns hódító volta nem kétséges, hadtápellátását nyilvánvalóan az alávetett népek biztosították. Az Alföldön hódoltatottak elsősorban a gabonaellátásban játszhattak fontos szerepet, de a fölébük kerekedők természetesen kihasználták az itt dolgozó mesteremberek munkáját éppúgy, ahogyan a rendelkezésre álló állatállományból is leszedték a sápot (321. kép). Aligha állt érdekükben a „népirtás”. Az Alföldön a IV. század közepétől szokatlanul nagy népsűrűséggel számolhatunk mind a régészeti leletek, mind a források alapján. A szarmata leletek számának hirtelen – ugrásszerű – megnövekedése a IV. sz. közepe tájától mutatható ki. Az alföldi szarmaták körében e hatalmas demográfiai hullámhegyet, a népesség ilyen mértékű felduzzadását a Dacia feladása után a hunok nyugatra nyomulása elől nyilván több hullámban beözönlő tömegek idézhették elő. Az Alföldön szinte nincs olyan régészeti feltárás, amelynek során ne találják meg az óriási mennyiségű szarmata lakosság hagyatékát. Ennek zöme erre a korra (is) datálható.¹²⁷⁷ Ami pedig a forrásokat illeti, a mintegy 100.000 (merészebb feltételezések szerint pedig a forrásoknak

¹²⁷⁴ TÓTH 2009. elsősorban 113–114, 159–189. – részletesen a korábbi irodalommal. A besimított kerámiáról részletesen ld. OTTOMÁNYI 1981., KISS 1994. 254., OTTOMÁNYI 2009.

¹²⁷⁵ MAENCHEN-HELLEN 1973. 43. Vö. még THOMPSON 2003. 33.

¹²⁷⁶ „Frank és szváb hordák, amelyek befogadást keresnek, hogy római seregeinkben szolgáljanak, és ahol a hunok kóborló bandái szövetségre léptek a szarmatákkal, és ahol a geták alán barátaikkal támadták a Dunát.” (AUSON. PRECAT.COS.VI.28–35.) – saját fordításunk angolból. Vö. KULAKOVSKIJ 2000. 83–84.

¹²⁷⁷ A leletek számának növekedését jól érzékelteti Párducz Mihály szarmata anyaggyűjtése (PÁRDU CZ 1941., PÁRDU CZ 1944., PÁRDU CZ 1950.). Ugyan kutatása közel háromnegyed évszázaddal ezelőtti helyzetet tükröz, de a három korpuszból kiolvasható tendencia azóta is érvényes: a kora császárkori szarmata anyag csak töredéke a késői időre keltezettnek.

320. kép • A pannoniai besimított kerámia kései csoportjának jellegzetes darabjai a Pilismarót–Malompatakon feltárt fazekasműhely anyagából (OTTOMÁNYI 1996. Abb. 12. alapján)

megfelelően 300.000, ami már végleg kevésbé valószínű) szarmata kitelepítése után még mindig hatalmas tömegekre utalnak a Duna völgyében.¹²⁷⁸

Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a gótok és rómaiak által szorongatott iráni nyelvű lakosság a hunoknak való behódolással és alán rokonaik megjelenésével kedvezőbb helyzetbe került. A hun berendezkedés lehetővé tette a fegyveresek számára a csatlakozást további hadjáratokhoz, míg a települések

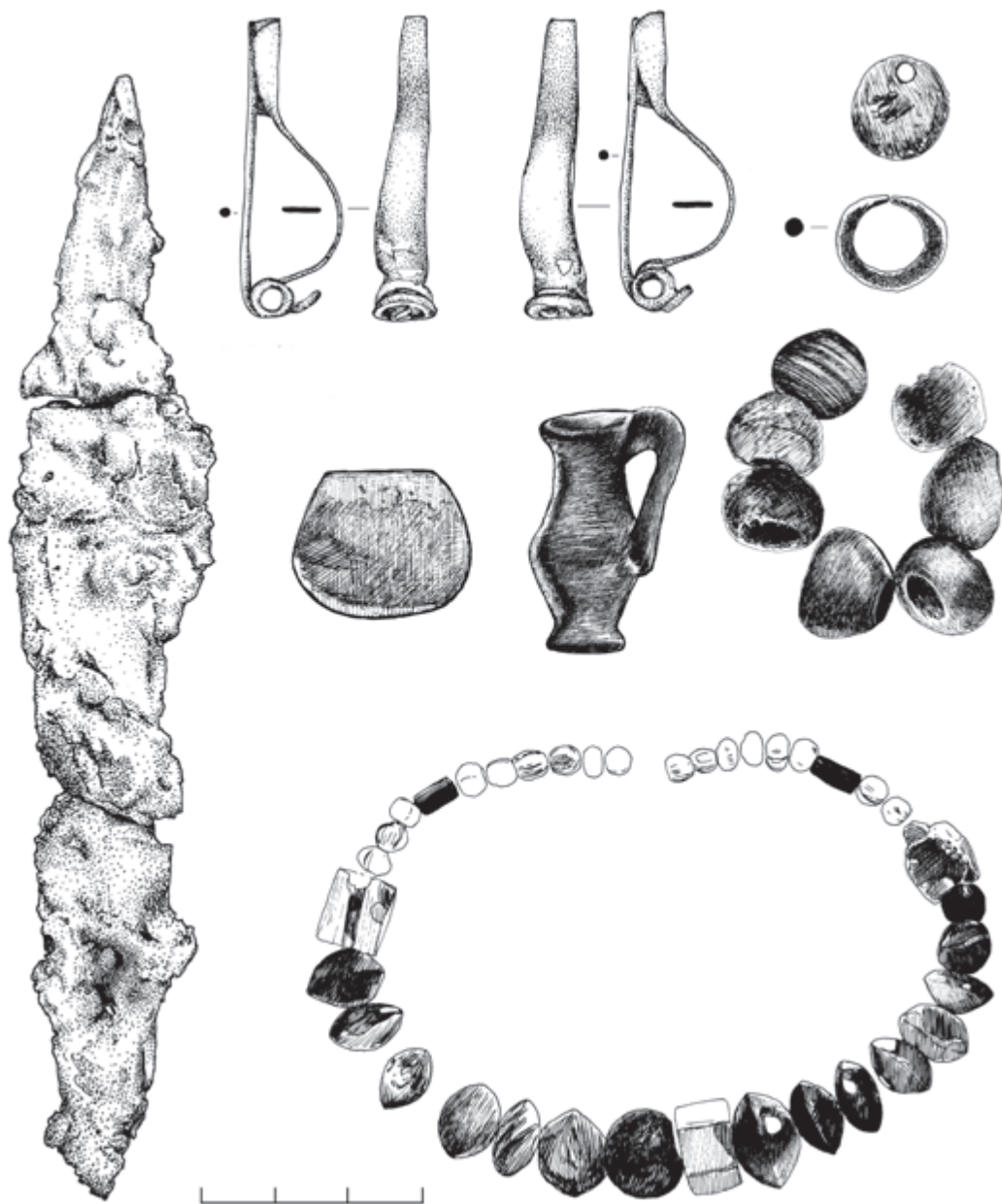
¹²⁷⁸ Legalábbis AMMIAN XVII. 12–13. szarmata beháborúra vonatkozó, a fentiekben részletesen idézett és elemzett leírása komoly tömegek mozgását sejteti. Ld. még a III.5.4. fejezetet!

321. kép • Füstölő, házak, konyhai hulladékkal teleszort szemétgödör Üllő 9. és Ecser 7. lelőhelyen (publikálatlan, KM, Kulcsár V. és kollégái ásatása)

életében a régészeti leletek tükrében inkább felvirágzást hozott az új „felvevőpiac” kiépülése, semmint hanyatlást.¹²⁷⁹

¹²⁷⁹ Vaday Andrea ugyancsak úgy vélekedett, hogy az erős új politikai hatalom az Alföldön a szarmaták helyzetét pozitív irányban változtatta a IV. századhoz képest. Ezt tanúsítja, hogy megjelent náluk a keletről érkező római áru. Véleménye szerint az új – immár erősen keveredett – népesség biztosította a hunoknak a háttérgazdaságot és részben a katonai utánpótlást (VADAY 1989. 209.).

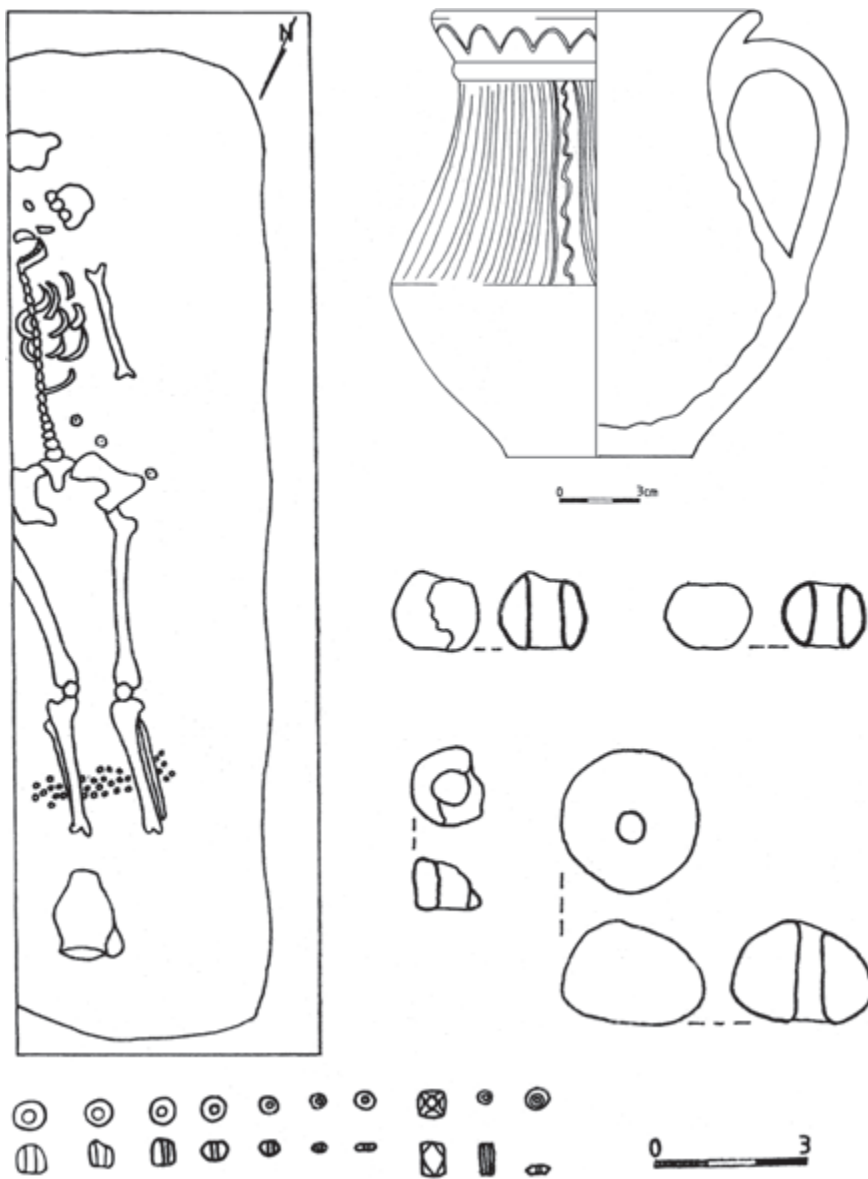

322. kép

- IV. századi érme került elő a Csongrád–Iskola u. lelőhely sírjában (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994b. 1. kép alapján). A pénz csak terminus post quemet ad.

A régészeti feltárások a korábbi alföldi lakosság zömében helyben maradására utalnak. A kérdés értékelésében kizárólag a leletek vizsgálata jelenthet a jövőben további pontosítást, minthogy az írott források e tekintetben hallgatnak. A régészeti anyag évtizedes pontosságú keltezése – jelenlegi módszereinkkel legalábbis – nem lehetséges. Akármikor szállták is meg az Alföldet a hunok, az kétségtelen, hogy a szarmata hagyatéka ennek hatására nem tűnt el, jelenléte az V. században kimutatható (293. és 322. kép). A III–IV. században induló telepeknek általában nincsenek pusztulási rétegei. Nem ismerjük a záródásukat, főként azért, mert ekkor már megritkúlnak a keltező értékű római importtárgyak. Csak azt tapasztaljuk, hogy a telepek még hosszan és rendkívül sűrűn továbbélnek. A Bánságban a régészeti lelőhelyek ugyancsak a szarmaták továbbélésére utalnak. Ilyen például a murgai típusú kis korsója alapján leginkább az V. század elejére keltezhető, D–É-i tájolású, gyöngyös viseletű nő és mellette leletek nélkül talált gyermek sírja Dudești Vechi/Óbesenyő lelőhelyen Temes megyében (323. kép).¹²⁸⁰

¹²⁸⁰ TĂNASE 2004. Ez a tény nem elhanyagolható, ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó lelőhely nem messze fekszik attól a területtől (Szeged tág környéke), ahol a Priscos-féle leírás alapján a hunok alföldi központját kell keresnünk.

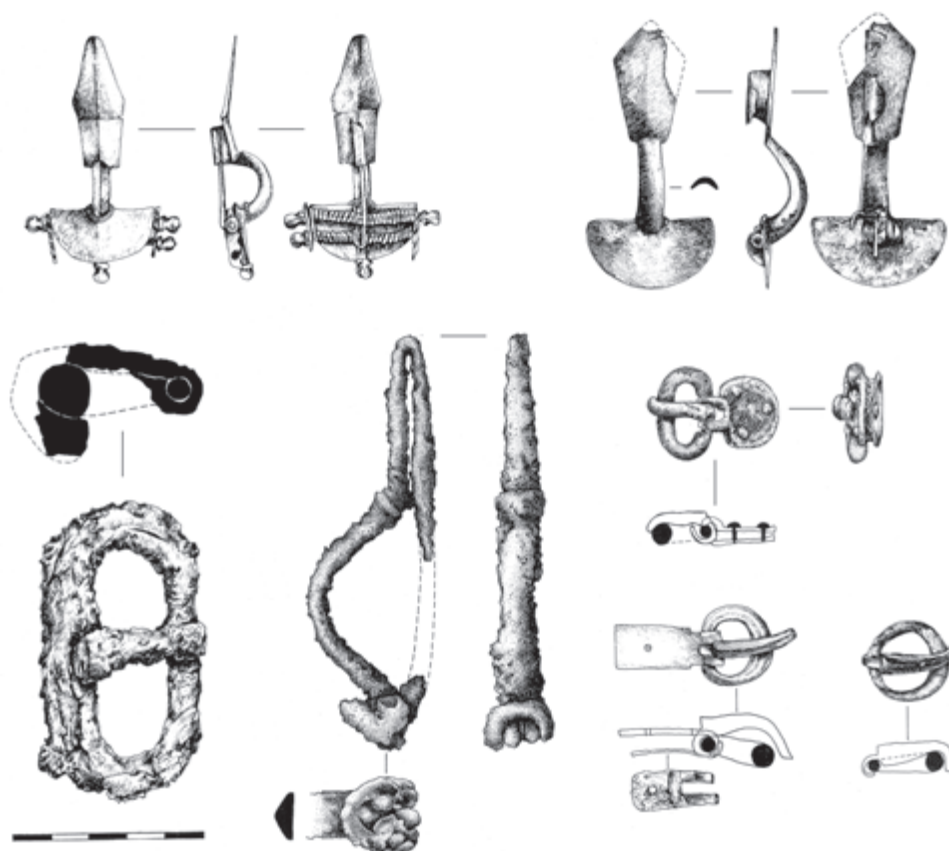
323. kép • V. századi sír Dudești Vechi/Óbesenyő lelőhelyen (Románia, Timiș/Temes megye) (TĂNASE 2004. Pl. I-II. alapján)

Bár a Tisza-vidéki hun központról csak a 448-as követjárás Priscos-féle leírásából értesülünk, kiépítése nyilván az Alföld megszállása után közvetlenül – sőt, inkább már azt megelőzően – megkezdődött.¹²⁸¹ Talán ennek régészeti vetülete a mai Böldi-révnél – a Tisza és Kurca összefolyásánál – a szarmata településszerkezetben megfigyelhető változás. Korábban a Tisza mindkét partján sűrű településhálózatot rajzoltak ki a régészeti leletek. A IV. század végén – V. század elején megváltozott a kép: míg a jobb parton (Csongrád területén) megnövekszik a lelőhelyek száma, addig a bal parton (Szentés területén) legalábbis alaposan megcsappan a települések mennyisége.¹²⁸² Mintegy védelmi vonalat alakítottak ki az ott élők, visszavonulva a folyó mögé, ahol a mocsaras, járhatatlan vidék „átjáróját” könnyen lehetett őrizni. Az áttelepedés nem kis tömeget érinthetett. Egy 1992-es adat szerint Csongrád térségében 6 telep és 6 temető, Szentés térségében

¹²⁸¹ A hun ordu a 420-as évek végén a hun csapatok mozgása alapján már nagy valószínűséggel a Tisza–Maros–Körös-vidéken keresendő (BÓNA 1986A. 136.).

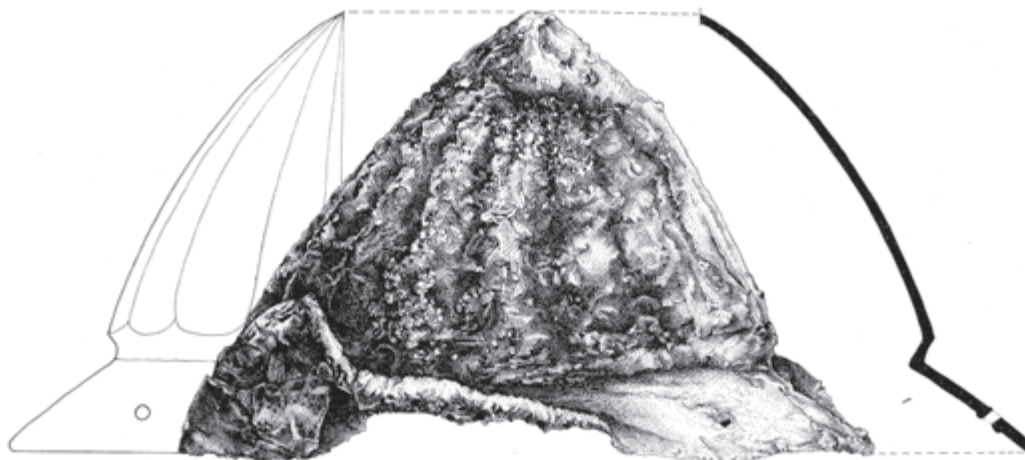
¹²⁸² Vö. VÖRÖS 1992.

324. kép

- Az ún. Tiszadob csoport vezér lelőhelyén Tiszadob-Szigeten jól érzékelhető a korszak nivellálódó „internacionális” divatja (ISTVÁNOVITS 1993. passim alapján)

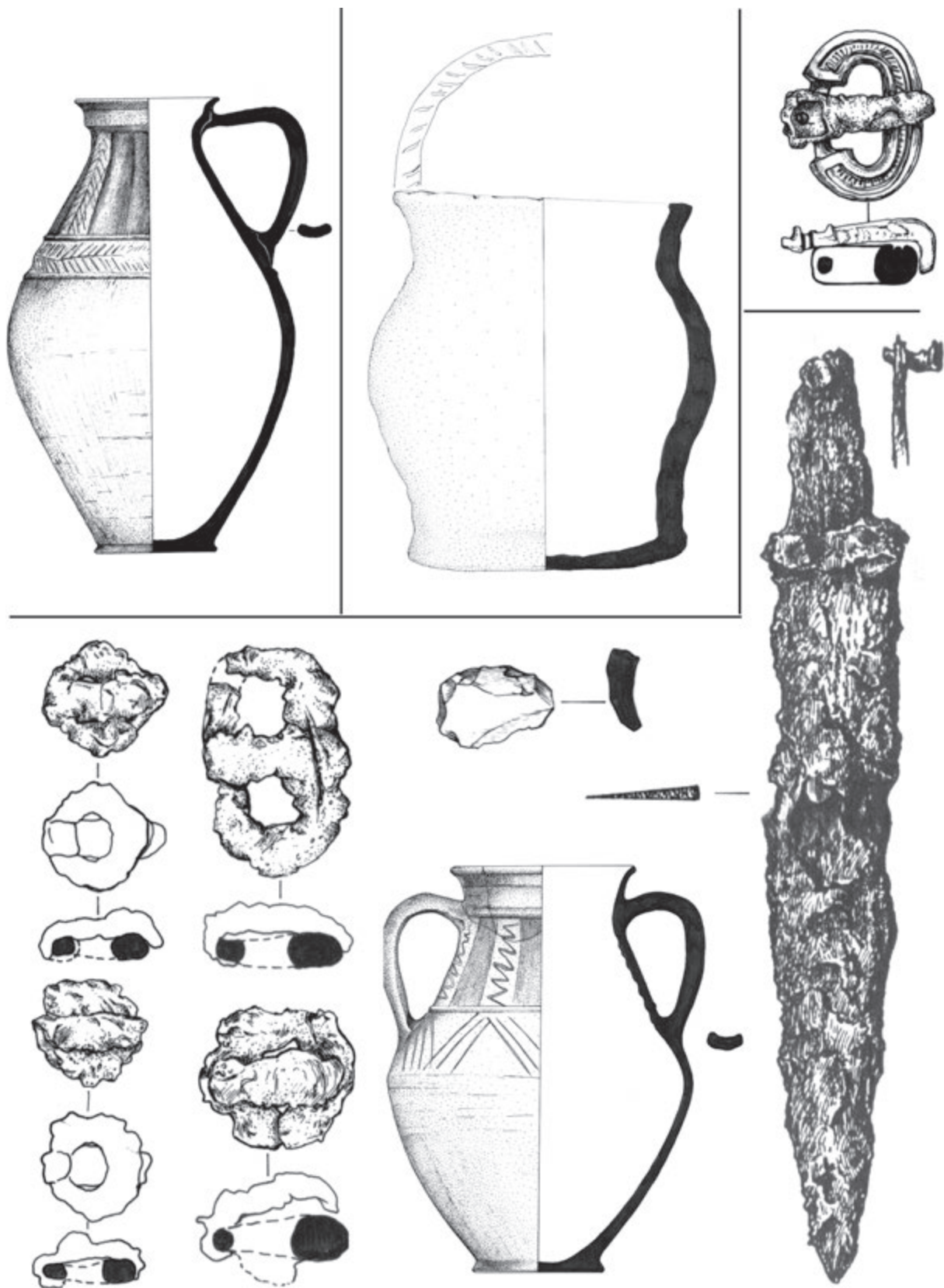

5 temető keltezhető a IV. századra. Az V. század első felében az utóbbi térségben eltűnnek a lelőhelyek, míg Csongrád területéről 18 telep és 17 temetőt regisztráltak.¹²⁸³

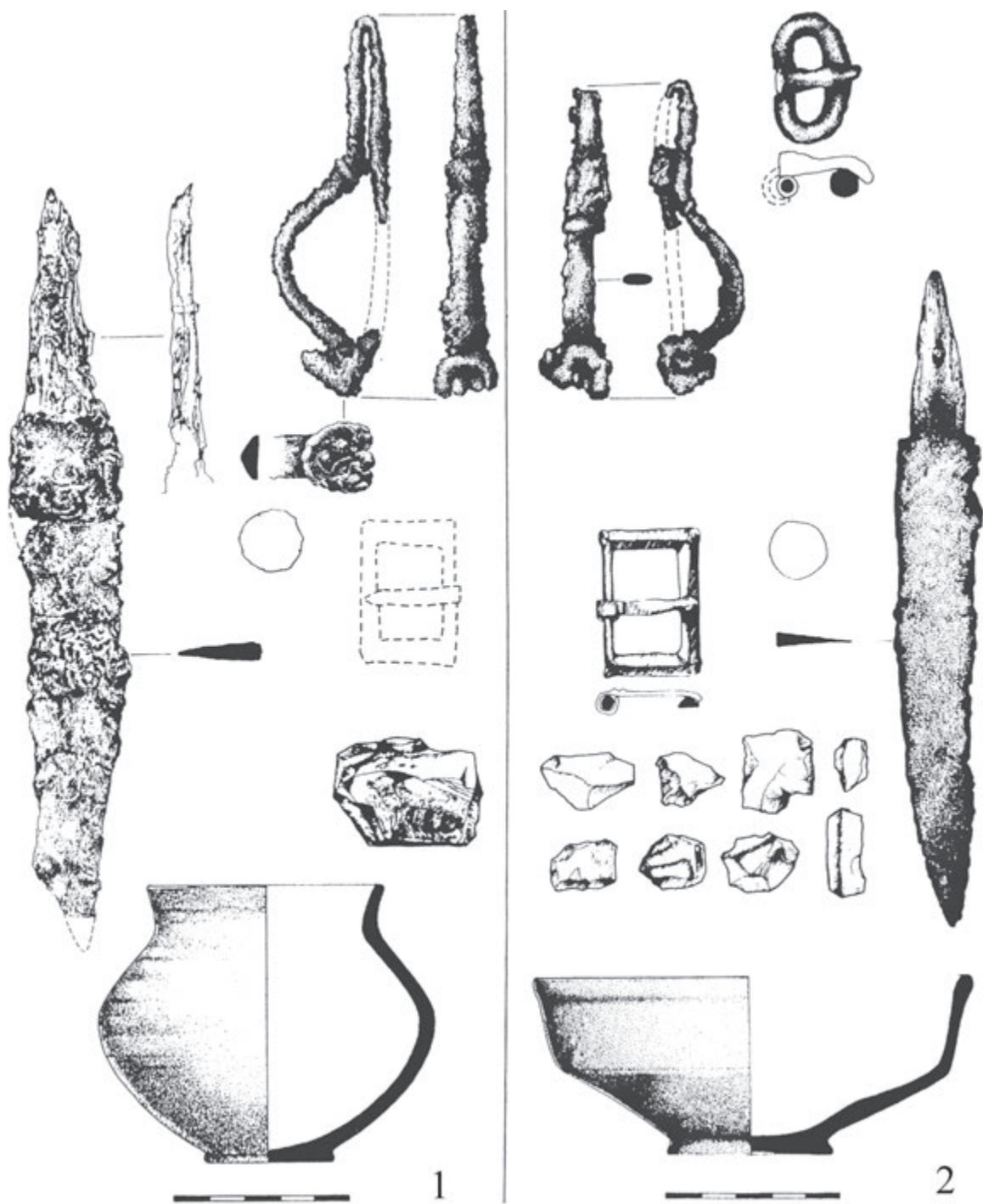
Tény, hogy a IV. század utolsó harmadában az alföldi szarmata leletanyagon belül gyökeres változások figyelhetők meg. Egyfelől új temetők mutathatók ki, melyeknek leletanyaga, rítusa némileg eltér a korábbi alföldi anyagi kultúrától. Az eltérés mértéke különböző. Az újonnan nyitott temetők köréhez tartozik például a Tiszadob csoport (324. kép).¹²⁸⁴ Ehhez a körhöz eddig 5 északkelet-magyarországi lelőhely

¹²⁸³ VÖRÖS 1992. 6. Figyelembe kell vennünk azonban a keltezés nehézségeit, hogy mennyire lehet a két korszakot elkülöníteni. Amennyiben ezek és az ehhez hasonló adatok valóban igazolódnak, akkor a szarmata kutatás komolyan és mérvadóan szólhat bele Attila 445 utáni orduja és egyúttal temetkezési helye lokalizálásának kérdésébe is.

¹²⁸⁴ ISTVÁNOVITS 1993., ISTVÁNOVITS 1998., ISTVÁNOVITS 2000.

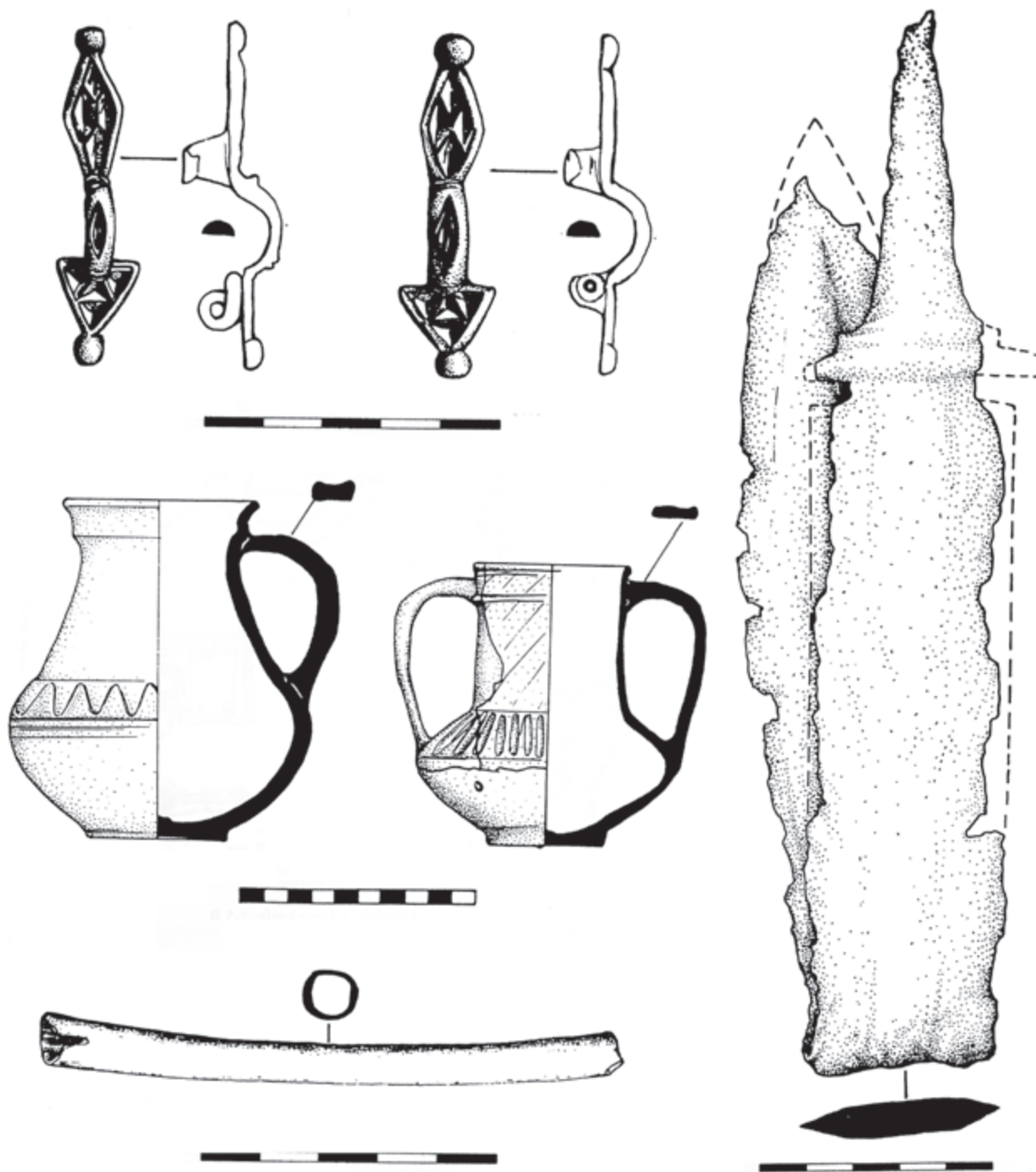

325. kép • Válogatás az ártánd–nagyfarkasdombi sírletelekből (DDM, M. Nepper Ibolya és Mesterházy Károly ásatása; Benke Zsolt rajza) Az V. század eleji leletegyüttesek etnikai meghatározása komoly nehézségekbe ütközik. Multikulturális lehetett az a csoport is, amely Ártánd határában nyitott temetőt.

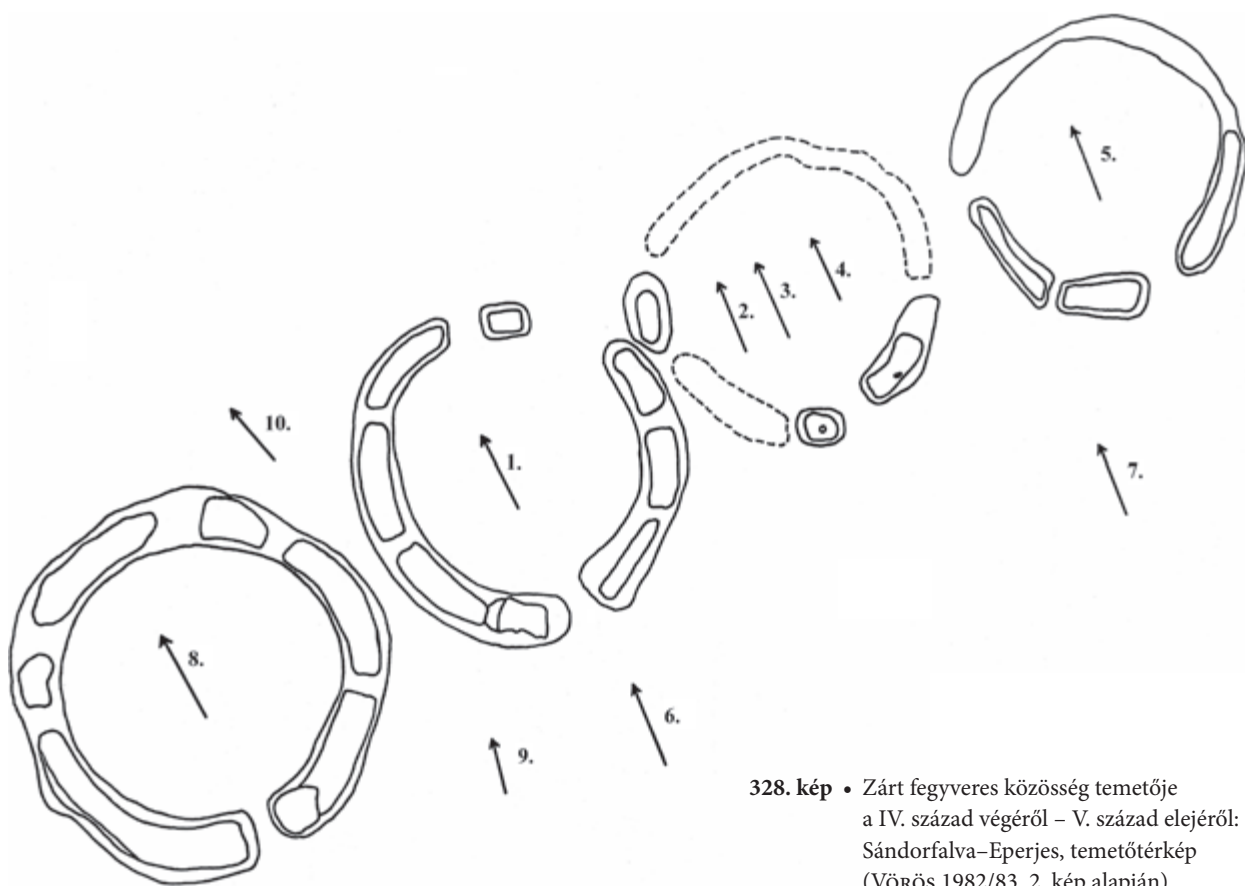
326. kép • Közeli kapcsolat áll fenn a felső-Tisza-vidéki tiszadobi (5. sír) (1) és a dél-alföldi tápé-malajdoki (32. sír) (2) temető között (Istvánovits–Kulcsár 1999. Fig. 4. alapján)

153 sírját sorolhatjuk biztonsággal. Sok esetben a tárgyak, köztük a fibulák közül elsősorban a kisméretű lemezes darabok, valamint a megvastagodó karikájú, a karikára ráhajló peckű csatok a Marosszentanna–Csernyahov kultúrával árulnak el rokonságot. Ez azonban alighanem a korszak nivelláló internacionális divatjának a következménye. A temetkezési rítus – a D–É-i tájolás (illetve ritkán a fordítottja), a nagy és széles sírgödrök, az ácsolt koporsó és halotti lepel használata – inkább utal szarmata, mint germán etnikumra. Ezen a területen tehát ekkor már korántsem egységes, sokkal inkább multikulturális lakosság élt. Ugyanez vonatkozik a délebbre, a Berettyó völgyében található ún. Ártánd csoportra azzal a különbséggel, hogy

327. kép • Az ún. Csongrád csoport vezér lelőhelye a Csongrád–Kenderföldek vagy Csongrád–Laktanya. Jellegzetes leletei közé tartoznak a besimított és kannelúrást kerámia, a Léva/Prša típusú fibulák, a „meót” típusú kardok, a kifli alakú csüngő, a kard összehajtásának szokása, a csont tűtartó (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999. Fig. 18, 20–21. alapján)

míg a tiszadobiak esetében az iráni vonások dominálnak, az ártándiaknál inkább a germán jellegzetességek emelhetők ki (É–D-i tájolás, edény a fejnél, illetve több edény a sírban, fésűk, csatos lábbeli) egy igen erős iráni hatás (D–É-i tájolás, gyöngyök a láb környékén, tűzmaradványok a sírban) mellett (325. kép). Ártánd területére tehát – a Tiszadob csoport elterjedésétől délre fekvő régióról van szó – valószínűleg egy germán (gepida?) jellegű etnikum érkezett valamikor a IV–V. század fordulóján.

328. kép • Zárt fegyveres közösség temetője a IV. század végéről – V. század elejéről: Sándorfalva–Eperjes, temetőterkép (Vörös 1982/83. 2. kép alapján)

A tiszadobi kör sok szempontból rokon a jóval délebbre elhelyezkedő tápé–malajdoki temetővel és körével.¹²⁸⁵ A rítus elemei megfelelnek a szokásos szarmata jegyeknek (D–É-i tájolás, koporsók, gyöngyös viselet, egy edény a lábánál). Ugyanakkor egy sor szokatlan jelenség is feltűnik: két lándzsa, illetve két csat (az egyik fegyverövhöz tartozhatott) egy temetkezésben, fémveretes öv, hosszú (harci?) kés. Közeli kapcsolat áll fenn a tiszadobi 5. és a tápéi 32. sír között (326. kép). A temetők hasonlósága alapján feltételezhető esetleg egy dél–észak irányú vándorlás (az irányt az adja meg, hogy a dél–alföldi temetőt korábban nyitják, mint a tiszadobi típusúakat).

Ugyanitt kell szólnunk az ún. Csongrád csoportról (327. kép),¹²⁸⁶ mely kevesebb szállal kötődik a megelőző korszak régészeti anyagához, mint a fent bemutatott temetők. Az itteni sírok tipikus késő szarmata jelleget mutatnak, különösen ami a rítust illeti. Ugyanakkor számos új hun kori elemet hordoznak (pl. kannelúrák kerámia, ékvéséses csat és Léva/Prša típusú fibulák), közöttük keletről frissen érkezettek is (ún. „meót” típusú kard, kifli alakú csüngő, hun típusú íjhoz való nyílhegy, torzított koponya). Ezzel együtt germán elemeket is felfedezhetünk a csongrádi sírokban (összehajtott kard, pajzs, csontfésű, csont tűtartó). Mindez arra utal, hogy a dél–alföldi lakosság folyamatosan továbbél a keletről újonnan érkező népelemekkel együtt.¹²⁸⁷

Ugyanakkor Alföld-szerte kimutathatóak a kontinuanosan használt temetkezőhelyek, melyek közül nagy sírszámával kiemelkedik Madaras–Halmok.¹²⁸⁸ A korábbi alföldi lakosság egy zárt kis fegyveres

¹²⁸⁵ Nem összetévesztendő a Párducz Mihály által kimutatott Tápé–malajdoki csoporttal, amelynek elkülönítése mai ismereteink fényében már nem releváns.

¹²⁸⁶ PÁRDU CZ–KÖREK 1946/48., PÁRDU CZ 1959., PÁRDU CZ 1963. A Kenderföldek néven publikált lelőhely azonos a Laktanya nevével.

¹²⁸⁷ Összefoglalóan a Tiszadob és Csongrád csoportról, valamint a tápé–malajdoki temető köréről: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999.

¹²⁸⁸ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011.

329. kép • A Kowalk típusú üvegpohárral keltezett Sándorfalva–Eperjes 5. sír leletei (Vörös 1982/83. 9. kép, IV. tábla 3., V. tábla 2., 6., 9. és VI. tábla 3. alapján)

közössége – esetleg fegyveres szolgálatba szegődött csoportja? – temetkezhetett Sándorfalva–Eperjesen (328–329. kép).¹²⁸⁹

Általánosságban azt figyelhetjük meg, hogy a IV. század végi leletanyag az Alföldön színesebb és sokrétűbb, mint a korábbi időszakoké, kapcsolatai szerteágazóbbak, ami leképezi a hunok elől menekülő „népkavalkád” tarkaságát (330. kép). Ha figyelembe vesszük, hogy Uldin idején csak a hunoknak négy különálló

¹²⁸⁹ Vörös 1982/83.

330. kép • Hun kori szarmata leletek 1: Tiszaföldvár–Téglagyár (ROME 1993. Kat. 45.15. alapján), 2–4: Madaras–Halmok (VÖRÖS 2003. 24–25. alapján) 5: Kompolt–Kistérs-tanya (VADAY 1997. Kat. 93. alapján), 6–10: válogatás Úlló 5. lelőhely leletei közül (publikálatlan, KM, Kulcsár V. és kollégái ásatása)

331. kép • Jellegzetes IV. század végi – V. század elejei besimított díszítések 1–2: Figurális besimítás szarmata edényen (SÓSKUTI–WILHELM 2006. 29. kép 2. és 33. kép 1a–b. alapján), 3: besimított tál (SÓSKUTI–WILHELM 2006. 5. kép 2. alapján), 4: a névadó murgai korsó (TEJRAL é.n. 111. alapján) 5: szarmata jellegű ún. murgai korsó Nagyhalászról (JAM 64.1101.1.; Toldi Zoltán felvétele)

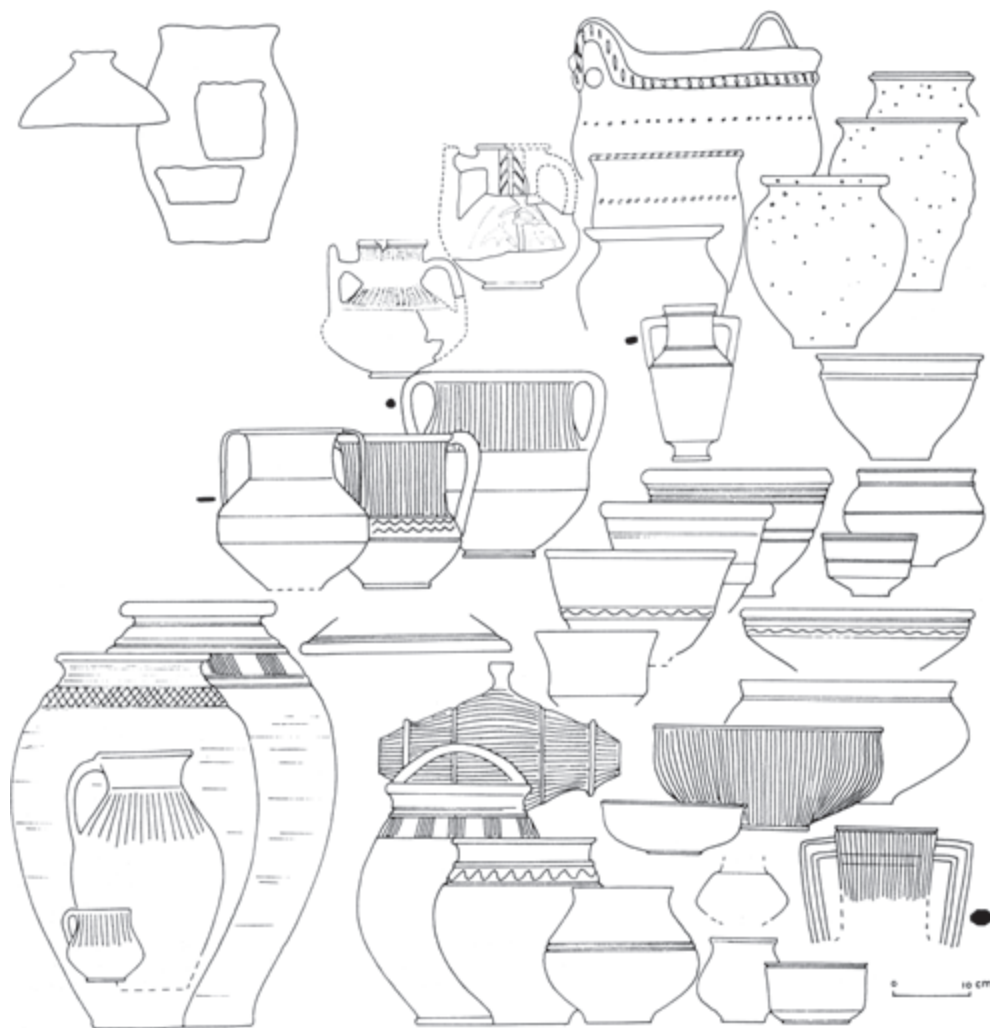
társaságáról értesülünk,¹²⁹⁰ elgondolható, hogy az alávetett népeknek hány tucat csoportjával kellene számolnunk.

Ugyanakkor a hun kori szarmata régészeti anyag esetében is szembesülnünk kell a kidolgozott kronológiai rendszer hiányával. Vannak ugyan tárgytipusok, amelyeket kifejezetten erre az időszakra szokás keltezni, azonban a legtöbbször olyan leletekről van szó, amelyek valószínűleg már korábban megjelentek, de ekkor válnak igazán jellemzővé. Ezek közé tartozik a sötétszürkére-feketere fényezett, gazdagon besimított

¹²⁹⁰ MAENCHEN-HELFFEN 1973. 71.

kerámia (új elemként jelentkeznek a geometrikus besimított motívumok mellett a figurális díszítések – **331. kép 1–2.**), az ún. murgai típusú korsó számos változata (**331. kép 5.**) vagy a korábban már említett szemcsés-csillámos edények (**275. kép**). Egy érmével keltezett együttes támasztja alá Vaday A. elképzelését, amely szerint az ún. öves edények készítését is erre az időszakra kell tennünk (**332. kép**).¹²⁹¹ Datáló értékükkel emelkednek ki az üvegedények (**333. kép**). Érdekességük, hogy miközben a provinciával való kereskedelem – és ezzel a szarmata sírokban talált importállomány is – csaknem teljesen megszűnik, ez a fajta behozott áru viszonylag nagy számban található meg a Barbaricum leletanyagában. Különböző fajtáit ismerjük, amelyeket a IV. sz. végére – V. sz. elejére szokás keltezni: rátett hullámvonallal vagy kék pettyekkel díszített féltójas alakú poharak és ezek variációi; magas, kihajló peremű, girlandokkal díszített poharak.¹²⁹² A vezéreletek közé tartozik a becsiszolt oválisokkal díszített falú (Kowalk típusú) pohár (**329. kép**).¹²⁹³ Az ékszerek között a késő szarmata – hun kori idők jellegzetes képviselői a már korábban is széles körben elterjedt különböző alá- és oldalt hajlított lábú fibulák; a körte alakú végződésű, kulcslyukra emlékeztető nyílással rendelkező hurkos-kampós torquesek; a nagyméretű, ugyancsak hurkos-kampós, sokszögű karneolgyönggyel díszített ezüst fülbevalók (**330. kép**). A csatoknál a széles körben elterjedt nemzetközi tendenciákat figyelhetjük meg: a csatkarikák megvastagodnak, a pecek ráhajlik a csatkarikára, illetve a hosszú tüskés,

332. kép

- Jellegzetes hun kori szarmata edények Tiszaföldvár–Téglagyár lelőhelyről (VADAY 1994. Tab. III. alapján)

¹²⁹¹ VADAY 1985A. 29–33., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994B. 72.

¹²⁹² BARKÓCZI–SALAMON 1968.

¹²⁹³ KISS 1999. 220. Abb. 7.

333. kép

- IV. század végi – V. század elejei római üvegedények szarmata temetkezésekből 1: Tápé–Malajdok 48. sír (MFM; a szerzők felvétele), 2, 4: Mezőszemere–Kismari fenék 29., 30. sír (DOMBORÓCZKI 1997. 91. és 96. kép alapján), 3: Kiskundorozsma–Kenyérváró domb (MFM; a szerzők felvétele)

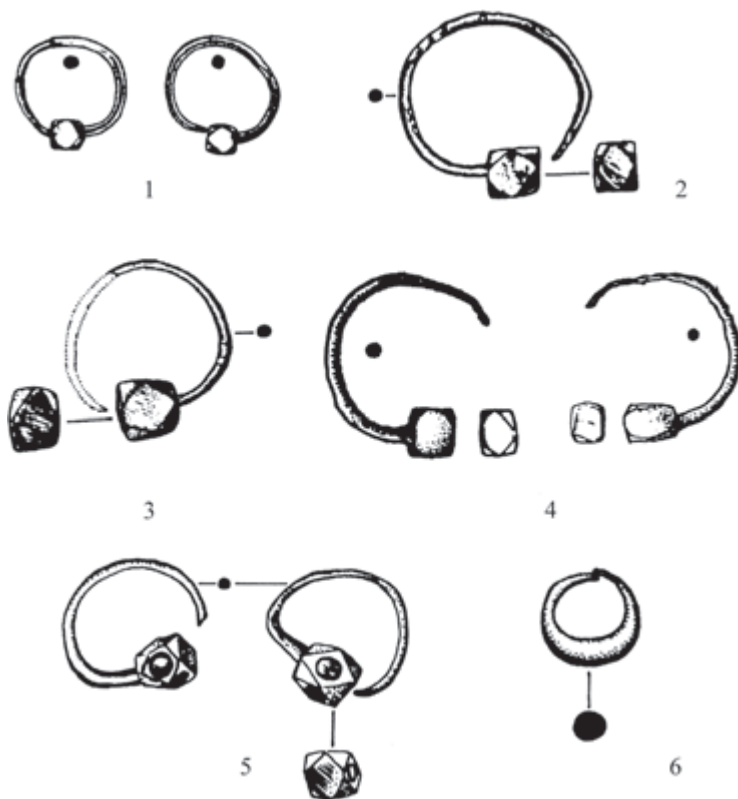
nagyméretű példányoknál a túske túlnyúlik a karikán (293. és 324. kép). Úgy tűnik, hogy eddigre „kiment a divatból” a női ruhák korábban megszokott gazdag gyöngyözése. A gyöngyök elsősorban nyaklánc részeként jelennek meg a sírokban és csak ritkán a ruhaszegély és öv díszítéseként. Szemben a korábbi időszaakkal a hun korban veszítenek a jelentőségükből az üvegyöngyök, és megszorodnak a karneolból és borostyánból készített darabok. A legjellemzőbb típus a sokszögű kő- vagy üvegyöngy és a borostyánból faragott lapos, korong alakú. A gyöngyök színvilága a korábbi igen tarkából egy sötét árnyalat (sötétkék, barna) felé tolódik el (334. kép).¹²⁹⁴

Az V. századtól kezdve a régészeti hagyatékat tekintve egy, az eddigi sokszínűséggel ellenkező irányú folyamat tanúi lehetünk: az anyagi kultúra nivellálódni kezd, és igen gyorsan hatalmas területet átölelő,

¹²⁹⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994B. 71–73.

334. kép • Tiszadob–Sziget 18. sír gyöngyei
(JAM; a szerzők felvétele)

viszonylag egységes leletanyaggal jellemezhető horizont alakul ki (335. kép).¹²⁹⁵ Ennek a kultúrának a mibenlétére világított rá Váczy Péter: „Nem annyira a hunok germánosodtak el, mint inkább megfordítva, a germánok vettek át sokat a lovas nomád kultúrából. E hatások átvevői a keleti germánok, elsősorban a gótok voltak. ... Kr. u. 250 körül ... megdöntik az iráni szarmaták (alánok) uralmát. ... Megismerkednek a steppe lovas életével, elsajátítják a nomádok államszervező művészetét, átveszik és továbbfejlesztik a ... fémművéséget, amely azután a népvándorlás korában mint ún. barbár stílus mindenfelé elterjed nyugaton. ... Ezért olyan nehéz különválasztani az alánok hagyatékát a gótokétól.”¹²⁹⁶ Másfelől a hunok „Oly hosszú időn át éltek a turkesztáni steppén, hogy teljesen magukévá tették annak kultúráját. Nyugat-Turkesztán és Pontus műveltsége közt pedig nincs eltérés. Azt látjuk, hogy a hunok kínaival rokon, erősen távol-keleti jellegű

335. kép • Nivellálódó IV. század végi – V. század elejei viseleti elemek az Alföldön: sokszögömbös fülbevalók és kifli alakú hajkarika 1–3: Tiszadob–Sziget, 4: Ártánd–Kisfarkasdomb, 5–6: Csongrád–Kenderföldek (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1999. Fig. 9. alapján)

¹²⁹⁵ Említhetjük itt a sokszögömbös fülbevalók, a fésűk, a korong nélkül készített edények, az aláhajlított lábú fibulák, a torquesek, fegyver temetkezések stb. megjelenését. Két alapvetően eltérő vélemény hangzott el e jelenségekkel kapcsolatban. Általánosan elterjedt nézet, hogy ennek az új lelethorizontnak a megjelenése a foederati betelepítésekkel hozható összefüggésbe. Ugyanakkor egyre többen hangot adnak annak a vélekedésüknek – és magunk is ehhez az állásponthoz csatlakozunk –, hogy ezeket a leleteket, illetve jelenségeket nem a foederati jellegű zárt barbár csoportok jelenlétével kell magyaráznunk, hanem egyfajta barbarizálódási folyamattal, amely a betelepített (de nem foederati) és nyilván beszivárgó, majd mind nagyobb tömegben beköltöző barbárok hatására terjedt el az egész provincia területén. Ez a folyamat itt már 380 előtt megindult (pl. az aláhajlított lábú fibulák vagy torquesek keltezése alapján – BARKÓCZI 1960. 123.), egyúttal a hun korra kiteljesedő egységesedés kezdetét is jelenti a Duna két oldalán. A barbár (nevezetesen germán) viselet terjedését – Rómában is! – a források alátámasztják. Összefoglalóan vö. KOVÁCS 2004. 137–139.

¹²⁹⁶ VÁCZY 1986. 125.

bal-tájékozódásukat Turkesztánban felcserélték a jobboldalival, amely a nyugati steppén az iráni lovas nomádok körében már a Krisztus születése előtti időben kialakult. ... A hun kultúra a késő-alán fejlődéshez kapcsolódik. ... E műveltségi szinkretizmus kialakításában a romanizmus is kivette a maga részét...”¹²⁹⁷

A források alapján persze tisztában vagyunk azzal, hogy a meghódítottak valójában bukásuk pillanatától hunnak számítanak, de nyelvüket, hitüket, szokásaikat nyilvánvalóan nem veszítették el egyik pillanatról a másikra. Az egységesedő anyagi kultúra azonban mind nehezebbé teszi az etnikai hovatartozás megállapítását. Az alávetettek igyekeztek hasonulni legyőzőikhez, beleilleszkedni az új hatalmi struktúrába. A Kárpát-medence esetében ráadásul még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a 330-as évektől fennálló hun-alán szövetségben törés következett be a századfordulóra: míg addig kiemelt helyzetben voltak az alánok, 406-tól már csak Nyugat-Európában hallunk róluk.¹²⁹⁸ 405-ben a hunokat és alánokat – legalábbis egy csoportjukat – még egy szövetségben találjuk. Radagaisus gót király Itáliára tört. A nyugatrómai császár, Honorius gyámja, majd fő embere Stilicho segítségül felbérelte Uldint, a hunok királyát a támadók ellen. Uldin szövetségesei között pedig a források kiemelik az alánokat.¹²⁹⁹ 406-ban (esetleg 405-ben) legyőzték Radagaisus csapatait Faesulae (Fiesole) határában. 406. december 31-én a vandál Gunderik és az alán Respendial vezetésével egy nagyobb népcsoport átkelt a Rajnán és elárasztotta Galliát.¹³⁰⁰ Hogy a két esemény összefügg-e, nem világos. Bóna István elképzelése szerint egy – a forrásokból nem ismert, de a régészeti leletek alapján nyomon követhető – északi hun szárny támadása Szilézia és a Morva völgye felől, illetve a hunok Duna menti előnyomulása harapófogóba szorította a Kárpát-medence keleti felében élő népeket, akik pánikszerű menekülésbe kezdtek. A vandálokhoz és szvébekhez általa a Duna–Tisza közére lokalizált alánok csatlakoztak volna, és „ezzel elkezdődött a nyugatrómai birodalom előzőnlése, a nagy népvándorlás.”¹³⁰¹ Ugyanakkor nem világos, hogy a Rajnánál feltűnő barbárok nem Radagaisus megvert seregének menekülő tagjai-e. Ez logikusnak tűnik, hisz aligha hihetjük, hogy valamennyi harcost kiirtották vagy fogságba ejtették volna a győztesek. Radagaisus menekülő katonái a Rajna irányába futottak, és alighanem ők kényszerültek a „szilveszteri” határátlépésre. Mindenesetre nagy volumenű, Pannoniát érintő barbár betörésről nem hallunk. A 405–406. évek eseményeinek hátterében mindenképpen a hunokat kell keresnünk. Kérdés, hogy – a fenti eszmefuttatásunkkal ellentétben – csak ebben az időben kerül uralmuk alá az Alföld, avagy az intenzívebb nyugati politikájukat sejtethetjük a mozgolódások hátterében. Az utóbbi esetben arra gondolunk, hogy a hun külpolitikai érdeklődés homlokterében immár a Nyugatrómai Birodalom állt. Amennyiben az Alföld hun hatalom alá kerülése – ahogy arra feljebb hivatkoztunk – már előbb bekövetkezett, akkor inkább az attól szabadulni igyekvő népcsoportok kiválására és menekülésére kell gondolnunk Radagaisus támadásának hátterében. Mindenezek azonban csupán hipotézisek. A források nehezen kibogozható szövevénye mellett a régészeti leletek egyértelműen arra utalnak, hogy az Alföld korábbi lakóinak tekintélyes hányada helyben maradt.

Kérdés, hogy az iráni lakosság helyzetére milyen következményekkel járt, hogy a hun udvar legfőbb vezetői közül a germánok (a gepidák) kiszorították az alánokat? Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatában elsősorban a temetkezések elemzése hozhat újabb eredményt. A temetési rítus mint a társadalom egyik legkonzervatívabb jelensége adhat némi támpontot. Éppen ezért fontosak a fentiekben vázolt újabb kutatások, amelyek igyekeznek csoportokat pontosan ezen az alapon körülhatárolni és értékelni.

---

¹²⁹⁷ VÁCZY 1986. 125–126.

¹²⁹⁸ MAENCHEN-HELFEN 1973. 71.

¹²⁹⁹ ZOSIM. V.26.3–5.

¹³⁰⁰ OROSIUS ADV.PAG. VII.40., GREG.TUR. Hist. II.9.

¹³⁰¹ BÓNA 1982. 181., BÓNA 1984. 266., BÓNA 1993. 21.